

О.В.Ткачук, Л.Б.Наконечна, О.С.Деркачова

Сучасна українська мова з практикумом

Синтаксис. Просте речення

спеціальність «Початкова освіта»

ІУ курс

Івано-Франківськ, 2012

Посібник є компонентом методичного забезпечення дисципліни «Сучасна українська мова з практикумом» для студентів спеціальності «Початкова освіта» університетів та інститутів. У ньому відповідно до Стандартів вищої освіти України та розробленої на їх основі робочої програми подано змістове наповнення лекційних і практичних занять з сучасної української мови для студентів четвертого курсу, які претендують на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр». У посібнику подано перелік питань, які розглядаються під час лекційних та практичних занять, визначено мету та ключові слова, які фігурують на кожному занятті, список основної та додаткової літератури. Подано також вправи, в яких використано речення і уривки з художніх текстів класиків української та зарубіжної літератури, сучасних майстрів слова, зразки усної народної творчості. Практичні заняття спрямовані на вироблення у студентів умінь та навичок аналізувати мовний матеріал, спостерігати і класифікувати мовні явища, володіти орфоепічними та орфографічними нормами української літературної мови. До кожного практичного заняття вміщено питання для самоперевірки, які сприятимуть закріпленню вивченого матеріалу. Кожне лекційне заняття містить чітко окреслений перелік питань для самостійної роботи, яка спрямована на поглиблення і систематизацію знань з дисципліни.

Крім практичних завдань, автори пропонують завдання пошукового характеру, метою яких є розвивати аналітичні навички студентів та уміння самостійно виокремлювати матеріал, пов'язаний з майбутньою професією вчителя.

Для студентів педагогічних інститутів та факультетів вищих закладів освіти.

Рецензенти:

Т, доктор наук, професор

І, кандидат філологічних наук, доцент;

Посібник рекомендовано до друку вченою радою педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Протокол № від 2013 р.

Лекція 1

Тема Синтаксис. Вступ. Словосполучення

Мета: дати характеристику синтаксису як розділу граматики, розглянути типи словосполучень як синтаксичних одиниць та як будівельного матеріалу для речень

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: значення термінів синтаксис та словосполучення, типи словосполучень.

Самостійна робота студентів: з'ясувати питання взаємопереходів синтаксичних, лексичних та фразеологічних словосполучень.

Ключові слова: синтаксис, лексичні, фразеологічні, синтаксичні словосполучення, атрибутивні, об'єктні та обставинні словосполучення, керування, прилягання, узгодження.

План

1. Синтаксис як розділ граматики.
2. Словосполучення.
3. Лексичні, фразеологічні та синтаксичні словосполучення.
4. Сурядні та підрядні словосполучення. Прості та складні словосполучення.
5. Типи словосполучень за стрижневим словом.
6. Типи синтаксичних словосполучень за смисловими відношеннями між компонентами.
7. Види синтаксичного зв'язку у підрядних словосполученнях.
8. Сполучення підмета з присудком.

Література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 5 – 50.
2. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 5 – 6.
3. Медушевський А.П. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис простого речення. – Вип.. УІ. – К.: Радянська школа, 1959. – С. 57-72.
4. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.285 – 298.
5. Синтаксична будова української мови. – К.: Наук. думка, 1968.
6. Слинько І.І. Історичний синтаксис української мови. – К.: Вища школа, 1996.
7. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 5 – 68.

8. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К.: ВШ, 1994. С. 303 – 308.
9. Сучасна українська літературна мова: В 5-ти т. / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969.- Т. 5. – С. 5 -10.
10. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. Енциклопедія”, 2000. С. 546 – 548, 569 – 570.
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 448 – 465.
12. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. –С.603 – 613, 637 – 678.
13. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 7 – 19, 31 – 42.
14. Юшук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 440, 461 – 472.
15. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 291 – 307.

Тезаурус

Синтаксис (від гр.*sintaxis* – *побудова, поєднання, порядок*) – це розділ граматики, що вивчає будову речень і словосполучень , їх типи, способи поєднання та уживання.

Словосполученням називається конструкція, утворена поєднанням двох чи більше повнозначних слів, об'єднаних певним зв'язком. Наприклад, *швидко працювати, гарна погода.*

Лексичні словосполучення – це сполучення слів, що означають усталені назви об'єктів довкілля: предметів, явищ, установ, організацій, понять, географічних назв, дат, істот тощо. Наприклад, *грецькі горіхи, День матері, Північна Америка.*

Фразеологічні словосполучення – це нерозкладні сполучення слів, зміст яких часто не пов'язаний зі змістом компонентів, що входять до складу цього сполучення: *п'ятами накивати, ламати руки, летіти стрілою.*

Синтаксичне словосполучення – сполучення двох повнозначних слів, об'єднаних сурядним або підрядним зв'язком: *рання осінь, купити хліба, дуже тихо.*

Підрядні словосполучення – це такі словосполучення, компоненти яких поєднані підрядним зв'язком. Одне із слів підрядного словосполучення є головним, інше – залежним. Наприклад: *зустріти поїзд, виконати твір.*

Сурядні словосполучення – це словосполучення, компоненти яких рівноправні між собою і поєднуються сурядним зв'язком: *батько і син, троянди й виноград*.

Прості словосполучення складаються з мінімальної кількості компонентів – переважно тільки з двох повнозначних слів. Наприклад, *білий сніг, радість і праця*.

Складні словосполучення утворюються з двох і більше простих словосполучень: *купити свіжого хліба, працювати надзвичайно продуктивно*.

Типи словосполучень за стрижневим словом:

Іменникові: *гра на гітарі, рясний дощ*.

Дієслівні: *читаючи вголос, опинившись на галявині*.

Прикметникові: *достойний пошани, кращий за всіх*.

Займенникові: *хтось із присутніх, сам собі*.

Числівникові: *п'ятий від кінця, дванадцять років*.

Прислівникові: *сьогодні ввечері, вчора зранку*

Типи словосполучень за смисловими відношеннями між компонентами:

Атрибутивні – це такі відношення, при яких головне слово є назвою предмета, істоти, поняття, явища, а залежне слово – його ознакою. Питання *який?, котрий?, чий?, скільки?: кожного року, останнє стадо*.

Об'єктні - це такі відношення у словосполученнях, при яких головне слово виражає дію або стан, а залежне – предмет або істоту, на які спрямована дія, тобто, об'єкт дії: *посадити квіти, написати симфонію*.

Обставинні (адвербіальні) – це такі відношення, при яких головне слово означає дію, а залежне – обставину дії і відповідає на питання *де?, чому?, для чого?, коли?, куди?, доки?, як?, якою мірою?* та ін.: *купатися в озері говорити чітко*.

Узгодження - це спосіб синтаксичного зв'язку, при якому форми залежного слова уподібнюються (узгоджуються) до форм головного слова: *повною мірою, найкращий день*.

Керування – це спосіб підрядного зв'язку, при якому головне слово керує граматичною формою залежного слова, тобто вимагає у залежного слова певної граматичної форми: *керувати підготовкою, дійти до лісу*.

Прилягання – це спосіб підрядного зв'язку, при якому головне слово не вимагає від залежного певної граматичної форми тихо *мовчати, чудово відпочити*.

Координація – це зв’язок між підметом і присудком, який полягає у взаємній залежності між цими членами речення.

Лекція 2

Тема Речення

Мета: дати характеристику речення як синтаксичної одиниці вищого порядку, проаналізувати різні аспекти дослідження речення, розглянути структуру простого речення.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: основне визначення речення, його ознаки та аспекти дослідження, компоненти речення та класифікації речення.

Самостійна робота студентів: з’ясувати питання та підготувати повідомлення на практичне заняття про актуальне членування речення.

Ключові слова: синтаксис, речення і судження, предикативність, модальність, граматична організованість, змістова завершеність, інтонація речення, член речення, розповідні, питальні спонукальні, окличні, стверджувальні, заперечні, поширені, непоширені, односкладні, двоскладні речення, актуальне членування речення.

План

1. Речення як синтаксична одиниця.
2. Речення і судження.
3. Ознаки речення.
4. Класифікація речень.
5. Типи речень.
6. Комунікативний аспект вивчення речення.
7. Актуальне членування речення. Речення і висловлення.
8. Порядок слів у реченні.

Література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 51 - 180.
2. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 6 - 34.
3. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.298 - 306.
4. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 69 - 416.
5. Сучасна українська літературна мова: в 5-ти т. / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – Т. 5. – С. 118 - 149.

6. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С. 237 - 242.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. Енциклопедія”, 2000. – С. 204-205, 338 - 339, 470 - 471, 482 - 483, 509 - 510.
8. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 465 - 480.
9. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. –С.611 - 617.
10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 42 - 66.
11. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 473 - 483.
12. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.299-307.

Тезаурус

Речення – мінімальна одиниця мовлення, оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки.

Речення має такі **ознаки**:

1. **Предикативність** (від лат. *praedicatum* – висловлене, сказане, ще – присудок) – це синтаксична категорія, що виражає загальну співвідносність повідомлення з дійсністю (його реальність чи ірреальність, можливість чи неможливість, необхідність чи ймовірність). Предикативність вказує на те, чи є висловлення реально здійснюваним у теперішньому, минулому, майбутньому або ж ірреальним, тобто можливим, бажаним і т.п. Предикативні відношення в реченні виражають ствердження або заперечення дії. Предикативність реалізується у категоріях модальності та часу.

2. **Модальність** (від лат. *modum* – спосіб, міра) – категорія, що виражає ставлення мовця до висловленого через категорію способу (дійсного, умовного, наказового), модальні слова (напр. *мабуть, безсумнівно*), частки.

3. **Інтонація** – ритміко-мелодійний лад мови, послідовна зміна висоти тону, сили й часу звучання голосу, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий зміст мовлення. Інтонація є суттєвою ознакою речення.

4. **Смислова завершеність** речення. Речення містить відносно закінчену думку, оскільки воно завжди є частиною розгорнутого висловлювання, елементи якого взаємодоповнюються та уточнюються.

5. Істотною ознакою речення є його граматична організованість.

Семантико-синтаксичний (семантичний) аспект дослідження речення розглядає мовне значення речення, його семантичні компоненти та лексичне значення слів, що входять до його складу.

Судження – уявлення чи погляд на щось, думка, в якій щось стверджується або заперечується про предмет чи явище.

Кожне судження виражається реченням, але не всяке речення виражає судження. Не виражають судження питальні, спонукальні речення.

Формально-синтаксичний аспект розглядає речення з точки зору його структури – схеми, моделі, за якою будуються речення.

Традиційна лінгвістика поділяє прості речення за кількома параметрами:

- 1) за метою висловлювання;
- 2) за емоційним насиченням;
- 3) за характером предикативних відношень: стверджувальні та заперечні;
- 4) за структурою: прості та складні;
- 5) за наявністю головних членів речення;
- 6) за наявністю другорядних членів речення;
- 7) за наявністю членів речення, необхідних для розуміння тексту.

Розповідні речення містять повідомлення про факти, події, явища.

Питальні речення містять у собі питання.

Спонукальні речення виражають волевиявлення, прохання, наказ, заклик до дії.

Неокличні речення – це речення, які не мають особливого емоційного насичення.

Окличні речення – це розповідні, питальні, спонукальні речення, що вимовляються з піднесенням тону для вираження емоцій.

Стверджувальні речення містять ствердження того, що висловлюється в реченні.

Заперечні речення виражають заперечення явища дійсності, ознаки чи стану.

Прості речення – це речення, що мають у своєму складі один предикативний центр (підмет та присудок – найчастіше).

Складне речення – це речення, яке ї має два і більше предикативних центри і складається з двох і більше частин – простих речень.

Двоскладні речення – це речення з двома наявними головними членами – підметом та присудком.

Наприклад: *Сушу розмову полум'я із листям до ночі сумно слухають сади* (Л.Костенко).

Односкладні речення мають у своєму складі тільки один головний член речення і не потребують поповнення другим головним членом: *Люблю легенди нашої родини, писати можна тисячу поем* (Л.Костенко).

Непоширені речення мають тільки головні члени речення: *Гули степи. Болить життя. І живє народ. І звався він шумери* (Л.Костенко).

Поширені речення – це речення, в яких, крім головних, є другорядні члени речення: *Сад шепотів пошерхлими губами якісь прощальні золоті слова...* (Л.Костенко).

Повні речення містять всі члени речення, необхідні для розуміння думки.

Неповні речення – це речення, у яких один або кілька членів речення відсутні, але фіксуються свідомістю і встановлюються з контексту, ситуації чи самої структури речення: *Хай тобі кожний метелик буде привітом, а кожний подих вітру — поцілунком* (Гавр.).

Комунікативний аспект вивчення речення – це дослідження речення з погляду його значення у сфері мовлення.

Учені виділяють такі основні засоби вираження актуального членування речення, як порядок слів та інтонацію. К.Ф.Шульжук систематизує їх таким чином:

1. **Фонетичні засоби.** Сюди належать логічний наголос, темп мовлення, паузи та ін. Логічним наголосом виділяється завжди рема: *Остан / сховався у хащі* (П.М.) .

2. **Синтаксичні засоби.** Такими засобами є порядок слів, частки, синтаксичні конструкції.

Порядок слів – це послідовне розміщення слів у реченні. Українська мова має вільний порядок слів. Виділяють прямий і зворотний порядок слів.

При прямому порядку слів тема стоїть перед ремою, тобто підмет перед присудком: *Доброта – найбільше досягнення людини* (І.Цюпа), а також узгоджене означення перед означуваним словом: *Щось шепчуть тихі верби край дороги* (М.Рил.).

При зворотному порядку слів присудок стоїть перед підметом: *З гір в долини віяв свіжий вітер* (Я.Щоголів), узгоджене означення після означуваного слова: *Дві хмароньки пливли в убранні золотім* (О.Олесь).

Інверсія – зміна прямого чи зворотного порядку слів для особливого логічного чи експресивного виділення слова. Наприклад, *А от це пуп'янки у мене на столі сьогодні розцвіли у хатньому теплі на стеблах, живлених солодкою водою* (М.Рильський).

Частки теж допомагають вираженню актуального членування речення. Так, частки **же, то, тільки, лише, лиш** виділяють тему або рему, частка **не** виділяє рему: *Там-то його й скалічено* (Т.Ш.); *А на небі не хмариночки летять* (А.Тесленко).

Існують деякі спеціальні синтаксичні конструкції, які також виступають засобом актуального членування: **щодо + то, що стосується + то; якщо + так; хто + так; Що стосується честності, то вона в мене є** (В.Бережний).

3. Лексико-граматичні засоби. До них належить повтор слів: *Зіграй мені / осінній плач калини, Зіграй усе, / що я тебе прошу* (Л.Костенко).

Лекція 3

Тема Головні члени двоскладного речення

Мета: дати характеристику підмету, його структурним видам та способам вираження, розглянути присудок, його типи та способи вираження

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: відомості про підмет та присудок як предикативний центр простого речення, визначення підмета, його структурні типи та способи вираження, присудок, його типи та способи вираження.

Самостійна робота студентів: з'ясувати за джерелами питання про тире на місці нульової зв'язки при складеному іменному присудку.

Ключові слова: предикативний центр, граматична основа речення, підмет, простий підмет, складений підмет; присудок, простий присудок, простий ускладнений присудок, складений іменний присудок, складений дієслівний присудок, складний присудок.

План

1. Загальна характеристика членів речення. Підмет як головний член речення.
2. Типи підмета.
3. Способи вираження простого та складеного підмета.
4. Присудок як головний член речення.
5. Типи присудка .
6. Простий присудок та способи його вираження.
7. Простий ускладнений присудок.
8. Складений іменний присудок. Тире на місці нульової зв'язки.
9. Складений дієслівний присудок.

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Вища школа, 2005. – С. 50 - 61.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 215 - 230.
3. Іваницька Н.Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу. – К.: Вища школа, 1989. – 63 с.
4. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 34 - 55.
5. Медушевський А.П. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис простого речення. – Вип. VI. – К.: Радянська школа, 1959. – С. 57-72.
6. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С. 302 - 322.
7. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 31 - 35.
8. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997, – С. 244 - 250.
9. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. Енциклопедія”, 2000. С. 253 - 254, 446 - 447, 493 - 494.
10. Український правопис: 5-те вид., стереотипне. – К.: Наук. Думка, 1996. - § 121. – С. 145 - 146.
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 481 - 488.
12. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С.617 - 625, 637 - 678.
13. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 67 - 84.
14. Юшук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 484 - 495.

15. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.316 - 326.

Тезаурус

Структурним елементом кожного речення з формально-синтаксичної точки зору є член речення.

Член речення – це повнозначна частина мови у певній синтаксичній функції.

Підмет – головний член двоскладного речення, який означає предмет, істоту чи явище, якому приписується дія присудка.

Простий підмет виражається одним лексично самостійним словом.: *Історія проситься в сни нащадків* (Л.Костенко).

Складеним називається підмет, виражений словосполученням, утвореним з двох чи кількох повнозначних слів: *Багато літ перевернулось, води чимало утекло* (Т.Шевенко).

Присудок – головний член двоскладного речення, що виражає дію, стан, якість чи властивість, яка приписується підметові. Присудок відповідає на питання **що робить** (підмет)?, **який** (підмет)?

Простий присудок – це присудок, виражений одним повнозначним словом – дієсловом: *Пахне вся Україна медоцвітом і соками трав* (В.Ткаченко)

Простий присудок буває **ускладненим**: *Як же пан сотник розлютується, як крикне!* (Г.Кв.-Осн); *Дунав, дунав Котигорошко, та й придумав, як Змія перебороти* (Н.тв.); *А пан Коцький взяв та й утік* (Н.тв.).

Складеним називається присудок, утворений сполученням повнозначного слова (самостійної частини мови) з дієсловом-зв'язкою або з допоміжним дієсловом.

Складений дієслівний присудок виражається поєднанням допоміжного дієслова з інфінітивом: *А серце спинитись не хоче* (В.Сосюра).

Складений іменний присудок утворюється поєднанням дієслівної зв'язки й іменної частини – повнозначного слова-імені: *Надії всі були поховані тобою, я став сліпим серед сліпців* (О.Олесь).

Складний присудок твориться конструкцією складеного дієслівного та складеного іменного присудка: *На цих змаганнях Оксана могла стати чемпіонкою* (З газ.), *Хотіла б я піснею стати у цю хвилину ясну* (Л.У.).

Тема Координація між підметом і присудком. Додаток

Мета: розглянути координацію підмета з присудком у простому реченні, з'ясувати питання про додатки, їх типи та способи вираження.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: види координації підмета з присудком, додаток та його типи і способи вираження.

Самостійна робота студентів: провести спостереження над прикладами кореляції підмета з присудком у дитячих казках, уміщених у підручниках для читання у початковій школі, описати результати 20 випадків.

Ключові слова: координація, прямий і непрямий додаток

План

1. Кореляція підмета з присудком.
2. Другорядні члени речення. Їх загальна характеристика.
3. Додаток. Типи і способи вираження додатка.

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Вища школа, 2005. – С. 58 - 66.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 215 – 230.
3. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К., 1992. – С. 53 - 69, 74 - 80.
4. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С. 323 - 343.
5. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 31 - 35.
6. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. Енциклопедія”, 2000. – С. 147 - 148.
7. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 481 - 488.
8. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С. 623 - 626, 637 - 678.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 84 - 112.
10. Юшук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 499 - 500, 512 - 515.
11. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.316 - 326.

Тезаурус

Координація – це форма предикативного зв'язку, що становить собою взаємозалежність між підметом і присудком.

Підмет з присудком координуються у формах особи, роду, числа, відмінка.

Другорядні члени речення – це члени речення, що пояснюють, уточнюють чи доповнюють значення головних членів речення або інших другорядних членів речення.

Додатком називається другорядний член речення, що означає предмет чи істоту, на які спрямована або поширюється дія чи якого стосуються стан, ознака.

Додатки відповідають на питання непрямих відмінків. За ними закріплена роль об'єкта дії у судженні.

Виділяють два типи додатка: прямий та непрямий.

Прямий – це додаток, що означає об'єкт, безпосередньо охоплений дією, процесом. Прямий додаток поєднується з перехідними дієсловами і виражається формами знахідного відмінка без прийменника, а також родового відмінка без прийменника, маючи значення «частина від цілого» або із запереченням (частка *не*) при дієслові.

Непрямим називається додаток, який відноситься до неперехідних дієслів, іменників чи субстантивованих частин мови.

Лекція 5

Тема Другорядні члени речення. Означення.

Обставини

Мета: дати характеристику означення та обставини як другорядного члена речення, розглянути типи та способи вираження цих членів речення.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: означення та обставини як другорядні члени речення, їх типи та способи вираження.

Самостійна робота студентів: з'ясувати питання про правопис прикладки.

Ключові слова: другорядні члени речення, означення, прикладка, обставини.

План

1. Означення, типи та способи вираження.
2. Прикладка як різновид означення. Правопис прикладки.
3. Обставини, їх типи та способи вираження.

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Вища школа, 2005. – С. 67 - 89.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 230 - 278.
3. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 70 - 74, 80 - 86.
4. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С. 323 - 343.
5. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 31 - 35.
6. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. Енциклопедія”, 2000. – С. 391, 398.
7. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – § 27.
8. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 503 - 515.
9. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С. 626 - 630, 637 - 678.
10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 95 - 108.
11. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 515 - 523.
12. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.316 - 326.

Тезаурус

Означення – це другорядний член речення, що означає або вказує на якість, ознаку, властивість предмета, істоти, явища.

Означення відповідає на питання *який, чий, котрий?*. *Сахається роззублена душа, почувши раптом тихі кроки щастя* (Л.Костенко).

Узгодженням називається означення, яке виражається у тій самій граматичній формі роду, числа й відмінка, що й означуване слово. Узгоджене означення зв'язане з означуванним словом синтаксичним зв'язком повного узгодження (приклад див.вище).

Неузгодженням називається означення, яке не узгоджується з означуванним словом у граматичних формах роду, числа й відмінка. Неузгоджене означення поєднується з узгоджуваним словом синтаксичним зв'язком керування або (рідше) прилягання: *Я уп'юся цвітом калини на горбах половецьких крутих* (Л.Первомайський).

Прикладка – це особливий вид означення, вираженого іменником або субстантивованою частиною мови.

Прикладка узгоджується з означуваним словом у числі й відмінку. Означуваним словом при прикладці виступає іменник: *Пахне хлібом і землею вогкий вітер-срібнокрил* (М.Рил.).

Обставина – це другорядний член речення, що означає якість дії, стану, ознаки, способи виконання дії.

Обставини способу дії – означають якість дії, стану, ознаки. Відповідають на питання *як? яким способом? у якому стані?*

Обставини місця – означають напрям, шлях руху, місце дії. Відповідають на питання – *де? куди? звідки?*

Обставини часу – означають час дії. Відповідають на питання *коли? доки? відколи?*

Обставини причини – означають причину, підставу дії. Відповідають на питання *чому? через що? з якої причини?*

Обставини мети – означають мету дії. Відповідають на питання *для чого? з якою метою?*

Обставини умови – означають умову, за якої відбувається дія. Відповідають на питання *за якої умови?*

Обставини допусту – означають стан, ознаку чи дію, що відбувається всупереч, наперекір чомусь. Відповідає на питання *незважаючи на що? наперекір чому?*

Практичні заняття

Практичне заняття 1

Синтаксис. Словосполучення

Мета: розглянути словосполучення як будівельний матеріал для речення. Виробити навички аналізу словосполучень.

Студенти повинні знати: предмет і завдання синтаксису, сурядні та підрядні словосполучення.

Студенти повинні вміти: визначати словосполучення за різними параметрами класифікації, ділити речення на словосполучення, аналізувати словосполучення за схемою, утворювати словосполучення за поданими схемами.

Самостійна робота студентів: опрацювати питання про взаємопереходи лексичних, фразеологічних та синтаксичних словосполучень.

План

1. Синтаксис як розділ граматики.
2. Словосполучення.

3. Лексичні, фразеологічні та синтаксичні словосполучення.
4. Сурядні та підрядні словосполучення. Прості та складні словосполучення.
5. Типи синтаксичних словосполучень за смисловими відношеннями між компонентами.
6. Типи словосполучень за стрижневим словом.

Практичні завдання

Вправа 1. Виділити синтаксичні, лексичні, фразеологічні словосполучення.

Волоський горіх, працювали швидко, бити байдики, бити ноги, будова речення, складна будова, довгі вії, чорне волосся, Чорний ліс, п'ятами наживати, чорний день, кивати головою, великий вогонь, антонів вогонь, пекти раки, пекти картоплю, День матері, День подяки, день народження, справа просувається, ламати руки, ламати плани, ламати гілля.

Вправа 2. Поділити словосполучення за смисловими відношеннями між їх компонентами.

Ріки Європи, вивчає філософію, прокинутися пізно, радісний день, готується до заняття, плавати в океані, зробити наперекір, запустити супутник, мрію про канікули, голос матері, радість перемоги, любити волю, художній твір, виправляти помилки, дуже пізно.

Вправа 3. Встановити словосполучення за стрижневим словом.

Крило літака, новий прилад, потрібний людям, рожевий від сонця, вдвічі вищий, п'ятий від кінця, познайомились у Карпатах, обов'язок перед матір'ю, один з нас, повертатися затемна, котрийсь з хлопців, тринадцяте квітня, скласти іспит, хтось з учнів, далеко від міста, відпочили в лісі, набагато краще, дещо запізно, танцювати пристрасно, зовсім білий.

Вправа 4. Розбити речення на словосполучення. Визначити у словосполученнях смислові відношення між компонентами та встановити словосполучення за стрижневим словом:

1. Четвертий день гарячий суховій глухо дзвенить піском у помутнілі шибки (О.Олесь)
2. Спілка письменників України провела літературний вечір про Наталену Королеву – українського белетриста.
3. Яблуневі долоні прозора застигли в загусаючому жнивному повітрі тихими примарами (А.Мал.)
4. Споконвіку в народі існував звичай ніколи не викидати вже не потрібну до вжитку коліску (В.Ск.).

5. Дві хмароньки пливли кудись в убранні золотім і мовчки зупинилися над краєм чарівним (О.Олесь).

6. Високо-високо під вечірнім небом пролетіли табуном дикі гуси (І.Н.-Лев.).

Вправа 5. Дібрати словосполучення, в яких наведені слова виступали б то головним, то залежним компонентом: щасливий, гучний, кращий, малювати, міркувати, мрія, близько, виконаний.

Вправа 6. Дібрати словосполучення за схемою:

голове слово	залежне слово	зв'язок
іменник	прикметник	узгодження
іменник	займенник	узгодження
іменник	числівник	узгодження
іменник	іменник	керування
дієслово	іменник	керування
дієслово	займенник	керування
іменник	іменник	керування
дієприслівник	іменник	керування
іменник	прислівник	прилягання
дієслово	прислівник	прилягання
іменник	прислівник	прилягання
прислівник	прислівник	прилягання

Вправа 7. Розподілити подані сполучення слів між трьома групами: синтаксичні словосполучення, лексичні словосполучення, фразеологічні словосполучення. Чи можливе подвійне тлумачення словосполучень?

1) Білий гриб, білий сніг, Біле море, біла ворона, біла стіна;
2) брати в руки, брати в голову, брати на кпини, брати бика за роги;
3) вибивати дрижаки, вибивати з сідла, вибити з колії; 4) виставляти зуби, виставляти роги; 5) відкинути голову, відкинути ноги; 6) дивитися вовком, дивитися на вовка; 7) легка ноша, легкий на руку, легка промисловість; 8) важка артилерія, важкий на підйом, важкий тягар, важкий камінь; 9) спочити на лаврах, спочити після походу; 10) перелітний птах, ранній птах, синій птах, птах високого польоту, лісовий птах; 11) серце не лежить, серце болить, серце розривається; 12) на сьомому небі, на сьомому поверсі.

Вправа 8. Визначити, які з наведених поєднань слів не є синтаксичними словосполученнями, пояснити відповідь.

Моя родина, сум і любов, дати шанс, буде приходити, понад лісом, піти прямо, сонце встає, актуальне інтерв'ю, рубати з плеча, зростила по-материнськи, подолати перешкоду, більш витривалий,

річки й озера, біля берега, батько з дочкою, батько і дочка, схожий на батька, батько попросив, більш доступний, зробив більше, сад цвіте, щось далеке, буду вчитися, хочу вчитися, не тільки вдень, дати слово, дати перцю, надзвичайно охайний, кривий ріг, Кривий Ріг, троянський кінь, Мала Азія, мала скриня, білий сніг, білий ведмідь.

Вправа 9. Виписати словосполучення, вказати головне і залежне слово, визначити тип словосполучення за стрижневим словом (іменникове, прикметникове, займенникове, числівникове, дієслівне, прислівникове), а також за будовою (просте чи складне), охарактеризувати тип граматичного зв'язку (керування сильне чи слабе, узгодження повне чи неповне, прилягання):

Хвалитися успіхами, прочитаний уважно, прочитавши уважно, прочитати уважно, занадто швидко, без найменшого бажання, любити бабусині казки, дівчина з чорними бровами, старший від брата, дехто з учнів, перший урок, глибоко замислився, написаний згарячу, вирушити в далеку подорож, чоловік років сорока, навчання дітей, вантажити машину, один на двох, гра фантазії, дитина з рум'яними щічками, грітися під променями сонця, людина високого зросту, думати вголос, бігти світ за очі, пробуджуючись зі сну, блузка з мереживом, десяток яблук, мандрівне життя.

Вправа 10. Визначити, де у поданих реченнях наявний предикативний, сурядний, підрядний синтаксичний зв'язок:

1. Дитина – дзеркало родини; як у краплі води відбивається сонце, так у дітях відбивається моральна чистота матері і батька (В.Сухомлинський). 2. Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: прагнемо того, чого немає, і нехтуємо те, що є, так, ніби минуле зможе вернутися назад або напевно мусить здійснитися сподіване (Г.Сковорода). 3. Не живе щастя в далеких країнах і в небачених містах, а в тобі самому – умій тільки ним скористатися (В.Шевчук).

Практичне заняття 2

Синтаксис. Словосполучення

Мета: розглянути сурядні та підрядні словосполучення, удосконалити навички поділу речень на словосполучення та аналізу синтаксичних словосполучень.

Студенти повинні знати: сурядні та підрядні словосполучення, типи словосполучень.

Студенти повинні вміти: визначати словосполучення за різними параметрами класифікації, ділити речення на словосполучення, аналізувати словосполучення за схемою, утворювати словосполучення за поданими схемами.

Самостійна робота студентів: за словником фразеологізмів опрацювати питання про взаємопереходи лексичних, фразеологічних та синтаксичних словосполучень.

План

1. Сурядні та підрядні словосполучення.
2. Види синтаксичного зв'язку у підрядних словосполученнях.
3. Сполучення підмета з присудком.

Практичні завдання

Вправа 1. Виписати синтаксичні словосполучення, визначити тип підрядного зв'язку в них.

Багатство мови, ловити рибу, літньої пори, листуватися з товаришем, село Білий камінь, зустрівся з дітьми, бити байдики, маємо честь запросити, замилювати очі, сотні людей, великий лан, читати голосно, щира людина, тримати язик за зубами, поважати старших, задоволені відпочинком, піклуватися квітами, зайти до брата, дуже весело, останній із могікан, виростити сина, збити з пантелику, краса мови, троє з групи.

Вправа 2. Утворити словосполучення, у яких подані нижче слова виступали б стрижневими: говорити, краса, осінь, кохання, ходити, мрія, подяка, вивчати, весна, танцювати, мова.

Вправа 3. Проаналізувати словосполучення за схемою:

1. Тип словосполучення за стрижневим словом.

2. За смисловим відношенням між компонентами.

3. Тип підрядного зв'язку.

Вітати гостей, думати про море, твори Шевченка, весняний вітер, доручати справу, нечітка тінь, їхати до міста, приїхати додому, допомогти дітям, відпочинок улітку, незабутня зустріч, мандрівка восени, зустрічі з друзями, гідний пошани, написати повість, п'ятий день, голосно розмовляти, завдячуємо долі, любити малювати.

Вправа 4. Поділити речення на словосполучення, проаналізувати їх за схемою впр.3.

1. А той старезний дуб стоїть незламно всім вітрам наперекір.
2. Над приспанним селом тим часом встало рожеве сонечко.
3. Гарна яскрава веселка підперла півнеба.
4. Я думаю про тебе тихими осінніми вечорами.
5. Опоєні медовим ароматом бджоли гудуть у білім цвіті квітів невидимим хором (Н. Кор.).

6. Твої успіхи є завжди найдошкульнішою помстою твоїм ворогам (А.Коваль).

Запитання для самоконтролю

1. Які словосполучення називаються синтаксичними?
2. Які сполучення слів належать до лексичних та фразеологічних?
3. Як поділяються словосполучення за смисловими відношеннями?
4. Як поділяються словосполучення за стрижневим словом?
5. Які типи підрядного зв'язку існують у словосполученнях?
6. Які є види узгодження?
7. Які види керування Ви знаєте?
8. Що називається приляганням?

Практичне заняття 3

Речення

Мета: розглянути різні аспекти речення та типи речень. Розвинути навички аналізу речень за різними параметрами класифікації.

Студенти повинні знати: типи речень відповідно до різних аспектів класифікації речень.

Студенти повинні вміти: визначати типи речень, складати речення та вводити їх у тексти.

Самостійна робота студентів: опрацювати питання актуального членування речення, підготувати повідомлення.

План

1. Речення як синтаксична одиниця.
2. Речення і судження.
3. Ознаки речення.
4. Класифікація речень.
5. Типи речень.
6. Комунікативний аспект вивчення речення.
7. Актуальне членування речення. Речення і висловлення.
8. Порядок слів у реченні.

Практичні завдання

Вправа 1. Визначити речення за метою висловлення.

1. За вікнами шумлять вітри...
Про що шумить вітрам зимою?

Нехай живе дух неспокою!

За вікнами шумлять вітри.

2. О земле-мати! В зоряній судьбі вітаю материнство я в тобі!
3. З хати вийшов дід. Думає про внуків. Та чи сплять вони зараз на чужій стороні? 4. Не скласти ціни скарбам, розсипаним на річкових левадах! 5. У чому полягає чар коломийки? Це й донині залишається таємницею для тих, хто бачить цей танець, для тих, хто танцює.

Вправа 2. Визначити стверджувальні і заперечні речення.

1. Спиני мене, отямся і отям! Така любов буває раз в ніколи (Л.Костенко). 2. Добре діло не буде забуте (Н.тв.). 3. Музикант не міг не приєднатись до загального співу. 4. Ми ніколи не забудемо імена героїв (З газ.). 5. Хто краще за матір знає тебе? (З газ.). 6. Брехливих людей я одверто не люблю. 7. Остап ніс харчі не собі (П.М.). 8. Неук спотикається і на простому (Н.тв.). 9. Твій вигляд якийсь нездоровий і викликає настороженість. 10. Ні долі, ні волі у мене нема...(Л.У.). 11. Не в грошах щастя (Н.тв.). 12. Нездара робить все кілька разів, а меткий – раз (Н.тв.). 13. Любімо рідну землю, любімо, як матір!..

Вправа 3. Визначити тип питальних речень.

1. Чи зможе швидко забути земля зухвале ставлення до себе?
2. Чи житиме дерево без кореня? 3. Хто кращу, ніж народ, пісню зуміє скласти? 3. Хто поверне в рабство дух свободи?

Вправа 4. Дати характеристику простих речень за схемою:

1. Складне – просте.
2. Стверджувальне – заперечне.
3. За метою висловлювання.
4. За емоційним насиченням.
5. Двоскладне – односкладне.
6. Поширене – непоширене.
7. Повне – неповне.

Мазепа був надзвичайним чарівником. Ніхто й ніколи не міг витримати його чару. Гоноровиті польські магнати і елегантні французи складали перед ним зброю. У чому полягав його чар? Це залишається таємницею для нащадків. Але одне добре відоме: міг говорити з кожним його мовою. Чи його розуміли? Так, бо мав той талант великої людини. Відбулося побачення Мазепа і з Петром, і Мазепа переміг! (За І.Борщаком)

Вправа 5. Визначити граматичну основу речень, вказати типи головних членів речення і морфологічні засоби їх вираження.

- I. 1. І кожне оте його «любви!», кожне оте «цілуй!» обгортало пахощами бузку й конвалії (Є.Гуцало). 2. Допитливість, любов до пізнання — це вічні й невикорінні людські потреби

(В.Сухомлинський). 3. Після зими, після холодів білити хати — найкраще свято у селі (Є.Гуцало). 4. Вінок сонетів — то вінок зі слів. 5. Весна — неначе карусель. 6. Що так вабить до себе на стежці гірській? (Мацуо Басьо). 7. Грибів збирання – небезпечна справа! 8. Як сумно пролунало вдалині вечірне «бі-і-і» самотнього оленя (Мацуо Басьо). 9. Багато літ перевернулось, води чимало утекло (Т.Шевченко). 10. Джмелі спросоння – бац лобами (М.Вінграновський). 11. За непослух забере тебе «Той, що в скалі сидить» (Л.Українка). 12. Тисяча тисяч тонів зливались в один звуковий струмінь (за М. Івченком). 13. Уміння заощаджувати мудрість – наймудріше вміння (Є. Яценко).

II. 1. Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі (В.Сосюра). 2. Оце ви вже передали куті меду. 3. Ти – як дощ, а я – мов явір (Д.Павличко). 4. Ми з тобою одні (В. Сосюра). 5. Павло і сам не пас задніх. 6. Ніхто не може судити про інших, доки не навчиться судити про себе самого (Й.-В.Гете). 7. Сади починали цвісти рясним п'яним цвітом (М.Івченко). 8. Мовчати вміє ніч. 9. А день говорить мовами всіма (Д.Павличко). 10. Я так люблю сіяти!.. 11. Люблю орати, косити, молотити (О.Довженко). 12. Ніхто з людей чомусь не помічає над стріхою каштана білий цвіт. (Мацуо Басьо). 13. Дві хатки притулились край берега великої ріки (Йоса Бусон).

Вправа 6.

А) Визначити типи речень за метою висловлювання та інтонацією. Вказати номери речень розповідних, питальних, спонукальних; окличних і неокличних; питальних і непитальних.

Б) Вказати номери речень а) простих і складних; б) двоскладних і односкладних; в) поширених і непоширених; г) ускладнених і неускладнених.

1. М'ятою, мальвою, полином, чебрецем, цвітом пахучим калини нахилиється, вмита смертельним дощем, над серцем моїм — Україна... (О.Яворська). 2. Умійте берегти й шанувати, звеличувати й удосконалювати людську любов — найтонше й найпримхливіше, найтендітніше й найміцніше, найкрихітніше й наймогутніше, наймудріше й найбагородніше багатство людського духу (В.Сухомлинський). 3. Як не любить землі моєї мову? 4. Як жить, її не знавши, без стида? (Н.Шутенко). 5. За селом криницю викопав дідусь. 6. Там шумить пшениця, колос хилить вус (А.Камінчук). 7. Згадай мене, коли весною запахнуть сині ручаї, коли із ласкою німою всміхнуться травами гаї (В.Крищенко). 8. Повернімося ще раз до двох із найраніше пізнаних людиною кольорів — чорного і червоного (І.Вихованець). 9. Той біль,

та радість – ти, моя любове! (Борис Тен). 10. Коло бабусі сидить у кожусі, проти печі гріється, без водички миється (П.Загребельний). 11. Ранковий світлий променю, що пишеш на стіні? — 12. Пишу рядки про бджілку, що мед збира в квітках, про яблуневу гілку у сонячних цятках (А.Камінчук). 13. При трудношах, друже, не гнися в дугу! (С.Пушик). 14. Під чийм же, коню, ми вікном?! (Б.Олійник). 15. Їмо плоди із дерева незнання (Л.Костенко).

Вправа 7. З'ясувати синтаксичну функцію інфінітива у поданих реченнях (простий присудок, частина дієслівного складеного присудка, підмет, другорядний член речення, головний член односкладного речення).

1. Тоді Іван Половець наказав приготувати кулемети (Ю.Яновський). 2. Командувач видав наказ атакувати в лоб Турецький вал (Ю.Яновський). 3. Любить свій край – для народу жити... (В.Сосюра). 4. Ну як же можна матері вмирати, коли життя у неї не було (А.Чубинський). 5. Я приїхав просити товариша відкласти нашу розмову (О.Корнійчук). 6. Над полями і темнувате, і лискуче срібло роси починає тремтіти синім туманцем (М.Стельмах). 7. При сонячному світлі соромився навіть дивитись на них (О.Довженко). 8. Час і вишні в саду червонити, пташенят випускати малих, готувать синій одяг для льону, розстилать полотно на гречках і сушить конюшину червону (І.Савич). 9. Трудитись має кожен, як бджола (Д.Павличко). 10. Всі завмерли, продовжували, не зводячи очей, дивитися на двері (Г.Тютюнник). 11. Люди орати, а він спати (Н.тв.).

Запитання для самоконтролю

- 1. Дати визначення речення. У чому полягає співвідносність понять судження та речення?***
- 2. Назвати ознаки речення.***
- 3. Що означає предикативність як ознака речення?***
- 4. Охарактеризувати модальність як ознаку речення.***
- 5. Розкрийте питання про стверджувальні та заперечні речення і формальні засоби заперечності в них.***
- 6. Як поділяються речення за метою висловлювання?***
- 7. Розкрийте питання про типи речень за емоційним насиченням.***

Практичне заняття 4

Головні члени речення

Мета: розглянути головні члени речення. Виробити навички аналізу різних структурних типів підмета і присудка.

Студенти повинні знати: визначення підмета та присудка, їх структурні типи та способи вираження.

Студенти повинні вміти: визначати структурні типи та способи вираження підмета і присудка, складати речення з різними структурними типами підмета й присудка.

Самостійна робота студентів: підготувати повідомлення про типи підмета і присудка у творах для позакласного читання, призначених для опрацювання у початковій школі.

План

1. Загальна характеристика членів речення. Підмет як головний член речення.

2. Типи підмета.

3. Способи вираження простого та складеного підмета.

4. Присудок як головний член речення.

5. Типи присудка.

6. Простий присудок та способи його вираження.

7. Простий ускладнений присудок.

8. Складений іменний присудок. Тире на місці нульової зв'язки.

9. Складений дієслівний присудок.

Практичні завдання

Вправа 1. Визначити тип підмета. Охарактеризувати спосіб його вираження.

1. Петро зі старостами сидів на лаві (М.Коц.). 2. І ми з Денисом на знак згоди киваємо головами (А.Гол.). 3. Я з тобою ані разу за руку не взявся. Я тобою, як зорею, з землі любувався (В.Стеф.). 4. Мотря та Софія місили тісто (І.Н.-Лев.). 5. Нічим не потьмарене моє вчора, не передбачене наперед моє завтра (Корн.). 6. Кожен з нас повинен мати в серці іскру добра (В.Шексп.). 7. На полях уже зібрано пшеницю. 8. На полях уже зібрана пшениця. 9. Україна моя – це мій спокій і радість моїх дітей. 10. На стіні висіло „Ласкаво просимо!“. 11. Прокинулось усе. 12. Обізвалась трава голосами тисячі своїх жильців (П.М.). 13. Горласті півні протягли своє „ку-ку-рі-ку!“ (П.М.). 14. Кожен з нас повинен дбати про мову (П.Чур.). 15. Поезія – то мова душі людської (І.Цюпа). 16. Андрій Дмитрович Сахаров першим усвідомив глобальну погибель від ядерної зброї і почав боротися проти озброєння (З газ.). 17. «Диво калинове» Дмитра Білоуса – це наша духовна історія (І.Кирпель). 18. Боятися вовка – в ліс не ходити (Н.тв.).

Вправа 2. Виділити складені підмети, охарактеризувати спосіб їх вираження.

1. У Лондонському університеті українська мова впроваджена як факультатив. 2. У Великобританії проживає тридцять тисяч українців. 3. На даху сиділа зграйка горобців. 4. Кілька учасниць вибули вже після першого туру конкурсу. 5. Першими українськими емігрантами вважаються дванадцять родин, що оселилися в 1897 р. в місцевості Апостолеус. 6. За переписом населення 1981 року близько вісімдесяти шести відсотків канадців українського походження народжені в Канаді. 7. Якщо в 1931 р. українську мову вважали рідною дев'яносто три відсотки української етнічної групи, то в 1991 році рідною визнали лише дев'ятнадцять відсотків українців. 8. Президія Верховної Ради України формується з народних обранців (3 газ.). 9. І кожен з нас те знав: пощади нам не буде (І. Фр.).

Вправа 3. Виділити прості присудки. Визначити їх морфологічне вираження.

1. На засланні Тарас Шевченко зустрівся з польськими вигнанцями (О.Іваненко). 2. Лиш боротись — значить жити (Н.тв.). 3. Дорога в'ється вгору (І.Н.-Лев.). 4. Думав, думав Кармелюк, та й придумав, як допомогти товаришеві (М.Вовчок). 5. Давайте прощати один одному провини. 6. А Кайдашиха взяла та й витягла з борщу курку (І.Н.-Лев.).

Вправа 4. Визначити граматичну основу речень, розставити, за необхідності, розділові знаки у поданих реченнях, пояснити пунктограми.

1. Боятися смерті на світі не жить. 2. Українські думи та історичні пісні одна з найважливіших складових частин української народної творчості (М.Рильський). 3. Я син Карпат. Я вічний. Я народ. Я із легенди виріс. Я гуцул (Л.Забашта). 4. Всякий груд почесний (Нар. творчість). 5. Лиш боротись значить жить (І.Франко). 6. Земля не полігон земля це нива... (О.Гончар). 7. Ми квіти життя (В.Сосюра). 8. Найвища краса краса вірності (О.Гончар). 9. Життя мов бурхлива ріка у своєму швидкому плінні (І.Цюпа). 10. Ранок ясний морозяний (Панас Мирний). 11. Люди прекрасні. Земля мов казка. Ти і я це вічне як і небо (В.Симоненко). 12. Найбільша з усіх таємниць таємниця твого обличчя (Д.Павличко).

Вправа 5. Виділити присудки, визначити їх тип.

1. У світі хай панує мир! (М.Рил.). 2. Падав, падав минулорічний сніг... 3. Я схопився та давай спересердя стукати в двері (І. Н.-Лев.). 4. Кожному хтось повинен відчиняти двері, кожного хтось повинен чекати (Ст.). 5. Поезія – то мова душі людської. 6. Казка – це свіжий вітер дитячих мрій. 7. Тільки казка може роздмухати вогник фантазії.

8. Збагнути всю глибину історії – це благородне покликання (з тв. І.Цюпи). 9. Людина, байдужа до рідної мови, – дикун. 10. Вона шкідлива вже тому, що байдужість до мови пояснюється її цілковитою байдужістю до минувшини. 11. А без минувшини не проступить дорога в майбутнє (К.Паустовський). 12. Мова – знаряддя мислення. 13. Поводитися з мовою як-небудь – значить і мислити як-небудь (О.Толстой). 14. Люди повинні більше дивитися на Стожари, на Чумацький шлях. Від цього вони стають романтичнішими (Ст.). 15. Вчитель і садівник – то одне й те ж (І.Цюпа). 16. Я готовий винести всі випробування (Зб.). 17. Лаврін кинувся допомагати батькові (І.Н.-Лев). 18. Дуб підняв сухуваті руки, сині краплі ловив, ловив (Мал.). 19. Отари сірих хмар лежать безрушно й сонно (Каш.). 20. Я вмю дорожити всім, що в пам'яті не стерте (Олесь). 21. Журився, журився козак, а далі й заснув (Н.тв.).

Вправа 6. Скласти речення, ввівши присудки:

Хотіти написати, змусити слідкувати, будуть співати, починати досліджувати, починати опрацювання, закінчувати спостерігати, продовжувати дослід.

Вправа 7. Скласти речення за схемою:

- 1. Простий підмет + складений іменний присудок.*
- 2. Простий підмет + простий ускладнений присудок та складений іменний присудок.*
- 3. Складений підмет (синт.словоспол.) + простий присудок.*
- 4. Складений іменний присудок + простий підмет.*
- 5. Складений підмет (лексичне словоспол.) + складений іменний присудок.*
- 6. Складений підмет (лексичне сполучення) + простий присудок.*
- 7. Простий підмет + простий присудок, виражений складеною формою майбутнього часу дієслова.*
- 8. Простий підмет + складений дієслівний присудок.*
- 9. Складений дієслівний присудок + простий підмет.*
- 10. Простий підмет + ускладнений простий присудок*

Вправа 8. Визначити, які саме присудки утворюють складний (комбінований) присудок у реченнях.

- 1. Хотіла б я піснею стати у цю хвилину ясну.*
- 2. Ніби чекаю, що вода має зробитися солоною.*
- 3. Втомлений він стояв біля веранди.*
- 4. Я ішов останній.*
- 5. Сонцем хотів би я стати.*
- 6. Поезія повинна бути чиста.*
- 7. Олена не могла залишатися спокійною та байдужою.*

Вправа 9. Визначити граматичну основу речень, розставити, за необхідності, розділові знаки у поданих реченнях, пояснити пунктограми.

1. Людські стосунки це обмін цінностями. 2. Молодість буйність а старість не радість (Нар. тв.). 3. Весь світ був як казка повна чудес таємнича цікава (М.Коцюбинський). 4. Життя без книг це хата без вікна (Нар. творчість). 5. А дівчина була як сонце (А.Малишко). 6. Ліси наче світилися наскрізь (М.Стельмах). 7. Два чоботи пара (Нар. тв.). 8. Час великий суддя (І.Кочерга). 9. Поспішиш людей насмішиш (Нар. тв.). 10. Менше обіцяй більше роби (Нар. тв.). 11. Говорить шовком шиє (Нар. тв.). 12. Степ як море (Л.Глібов). 13. Мої сини як зима та весна. Старший меткий і проворний як задержуватий зимовий день. Молодший невірноважений як весняна повінь (Ю.Яновський).

Запитання для самоконтролю

1. *Дати визначення підмета.*
2. *Якими засобами виражається простий підмет?*
3. *Якими засобами виражається складений підмет?*
4. *Назвіть способи вираження простого присудка.*
5. *Якими засобами може бути ускладнений простий присудок?*
6. *Дайте визначення складеного іменного присудка.*
7. *Дайте визначення складеного дієслівного присудка.*
8. *Назвіть випадки уживання тире на місці нульової зв'язки при іменному складному присудку.*

Практичне заняття 5

Координація підмета з присудком. Додаток

Мета: розглянути координацію підмета з присудком і типи та способи вираження додатка. Закріпити навички аналізу підмета й присудка. Розвинути навички аналізу другорядних членів речення (дodatка).

Студенти повинні знати: види кореляції підмета з присудком, види і способи вираження додатка.

Студенти повинні вміти: визначати головні і другорядні члени речення, знаходити й аналізувати додаток, поширювати речення додатками різних типів.

Самостійна робота студентів: прослідкувати зв'язок питання про перехідні дієслова і способів вираження прямого додатка.

План

1. Кореляція підмета з присудком.
2. Другорядні члени речення. Їх загальна характеристика.
3. Додаток. Типи і способи вираження додатка.

Практичні завдання

Вправа 1. З'ясувати особливості кореляції підмета і присудка.

1. Ревів Дніпро, і блискавиці падали в ріку (Рил.). 2. Стандарти освіти розробило МОН України. 3. Жило-було двоє мишенят – Круть і Верть – та півник Голосисте Горлечко (Н.тв.). 4. Батько з матір'ю вийшли зустрічати молодих. 5. Багато прекрасних талановитих людей народилося на Прикарпатті (З газ.). 6. Ми посадимо місто-сад і будемо жити у ньому. 7. Щоранку він гуляв з братиком у саду. 8. Більше десяти тисяч людей зібралось на віче. 9. Дід був людина малописьменна (Довж.).

Вправа 2. Виділити додатки, визначити їх тип та спосіб вираження.

I. 1. Чому ми все рідше називаємо гостинцями шляхи? (С.Пушкін). 2. Скорбота Шевченкова нерозлучна була протягом усього його життя з непохитною вірою у світле майбутнє (М.Рильський). 3. Вийшли ми орати перелогі і снопи в'язати золоті (М'яст). 4. Тільки багата мова може надійно забезпечувати засвоєння другої мови. Творчий розвиток мовної особистості забезпечується найповніше рідною мовою. Це відбувається за умов наявності можливостей активного використання всіх мовних стилів (Ж-л „Мовознавство”). 5. Везе Марко Катерині сукна дорогого (Т.Ш.). 6. Так чого ж ти сльозами умиваєшся? Так ти прислухайся до серця мого! Але мені на поміч далеке небо дало і рій думок легких (О.Олесь). 7. Після Покрови Кайдашиха витягла з скрині два сувої полотна (І.Н.-Лев.). 8. Він вслухався в душу цієї людини і намагався її розгадати (І.Багрянний). 9. Козацька могила є уособленням усієї землі української (З журн.).

II. 1. Я хочу диво показати – грудку снігу. 2. Самотній дуб байдуже поглядає на вишень цвіт. 3. Ніхто з людей чомусь не помічає над стріхою каштана білий цвіт. 4. В осінній прохолоді кожен з нас собі обчистить баклажан чи диню. 5. Під деревом вишнева заметіль мій суп і рибу цвітом посипає. 6. Метелик також прилетів поїсти салату з квітів білих хризантем. 7. У сяйві місяця бавовника поля ледь-ледь не сплутав із вишневим цвітом. 8. З вербою білою прощатись час настав. (Мацуо Басьо). 9. Рибалці добрий настрій зіпсувала вечірня мряка (Йоса Бусон).

III. 1. Світлий день не марнуйте на земній каруселі. 2. Поспішайте — будуйте небо з білої стелі. 3. Не турбуйтеся про мене. 4. Святкую день: веселий і сумний. 5. Я невдач минулих не рахую. 6. Тут колись голосна дівтора калатала у дзвоники сині. 7. Гуси низько голівоньки хилять. 8. Я купую доні полуниці спілі, вимиваю доні рученята білі. 9. Після ночі ранок синій збирає роси не мені. 10. Світ

цей — для щастя людини. 11. Я розгорнула довгі віти днів і подивилась на бузок, на хату... (Г.Чубач).

Вправа 3. Поширити подані речення так, щоб утворився зв'язний текст.

Крижаніє ріка. Ніч спустилася. Зима панує. Усе принишло. Шлях звивається. Сон оповив. Мороз тріщить.

Вправа 4. Визначити родовий додаток або родовий означення у словосполученнях.

Прибирання квартири, слухання музики, поливання квітів, хвилина мовчання, епоха перебудови, час сподівань, роки дитинства, краса душі, творці краси, успіхи хліборобів, добування вугілля, утвердження ідеалів, вишивки майстринь, працівники освіти, час сподівань, проміння сонця, птахи Прикарпаття, виховання молоді, виховання матері, справа життя, повчання батька, навчання дітей, мужність героя, цвіт акації, будинок учителя, джерело знань, тепло весни, рух уперед, виконання твору, бажання грати, виконання артиста, праця вручну.

Вправа 5. Виконати повний синтаксичний аналіз речень (дати загальну характеристику речення, розібрати за членами речення).

Історія була несправедливою до Дмитра Вишневецького. Він увійшов у народні думи під іменем Байди – безтурботного гультаїки. Однак цей мудрий чоловік зумів зібрати разом розрізнені козацькі ватаги і спорудив на острові Хортиця великий замок. Цей замок став першою козацькою фортецею. Іменем Вишневецького відкривається галерея славних українських гетьманів.

Польська шляхта не клопоталася захистом українців від кримських татар. Щороку тут з'являлася орда. Україна лежала розтоптана під копитами татарських коней. Дмитро Вишневецький намагався не тільки відбивати напади ворога. Він вирішив взагалі покласти край татарському й турецькому пануванню в південних степах України. Зібравши військо, він організував сміливі походи на турецькі фортеці у Чорному морі. Тепер ординці вже не могли безкарно гуляти по нашій землі. Вони надзвичайно остерігалися Вишневецького. Слава про нього швидко розійшлася по всій Україні (М.Слабошпицький).

Запитання для самоконтролю

- 1. Дати визначення присудка.**
- 2. Охарактеризувати способи вираження складеного дієслівного присудка.**
- 3. Який присудок називається складеним іменним?**

4. *Охарактеризувати способи вираження складеного іменного присудка.*
5. *У яких випадках узгоджується підмет з присудком в роді та особі?*
6. *Як узгоджується підмет з присудком у формі числа?*
7. *Дайте визначення додатка.*
8. *Який додаток називається прямим?*
9. *Який додаток називається непрямым? Якими засобами він виражається?*

Практичне заняття 6

Другорядні члени речення. Означення. Обставини

Мета: розглянути означення, прикладку і обставини, удосконалити вміння аналізувати члени простого речення.

Студенти повинні знати: види і способи вираження означення та обставин.

Студенти повинні вміти: визначати типи та способи вираження означення та обставин, аналізувати їх та вводити в речення.

Самостійна робота студентів: опрацювати за «Українським правописом» правопис прикладки.

План

1. Означення, типи та способи вираження.
2. Прикладка як різновид означення.
3. Правопис прикладки.
4. Обставини, їх типи та способи вираження.

Практичні завдання

Вправа 1. Знайти і виділити означення, визначити його тип та спосіб вираження.

1. Золоті верболози розплели свої коси, в небі райдуги-арки горять (Каш.). 2. Срібний березень постукує у двері (М.П.). 3. Професійний педагог, патріот і гуманіст, Степан Васильченко може бути уособленням того, що ми вкладаємо в поняття народний учитель (Гонч.). 4. Приїхав Остап із далекого містечка. У школі він виявив не тільки високі здатності в науках, а й захопився читанням усієї літератури убогої сільської читальні (О.Слісаренко). 5. Він звернувся до парубків з проханням доглянути його коні (Коц.). 6. Юрій Яновський був людиною з витонченими рисами обличчя і неповторною манерою жартувати (З журн.). 7. Батькове рішення відправити сина вчитися приголомшило всю сім'ю. 8. Не сон-трава на могилі вночі процвітає, то

дівчина заручена калину саджає (Т.Ш.). 9. Ото сестри-чарівниці – отії тополі (Т.Ш.). 10. Джерело холодної води било із скали серед зломів граніту. 11. Із лісної гущі порою доходив голос зозулі та стукіт дятла. 12. Настрій невисловленої краси спливав на людину. 13. Серед цієї мальовничої картини стояв сімдесятилітній пустельник, високий чоловік зі суворим лицем та великими руками вояка. На ньому був довгий, темного сукна кобеняк. З-під порозтинаного кобеняка видно було рубець грубої сорочки (Ю.Опільський).

Вправа 2. Скласти речення, увівши в них неузгоджені означення (9 прикладів).

Вправа 3. Знайти у реченнях узгоджені означення і вказати, якою частиною мови вони виражені і з яким словом (членом речення) узгоджуються.

1. Вода холодна бідолашній чайці вночі ніяк заснути не дає. 2. Град несподіваний розлючено лупцює мій кипарисовий крилатий капелюх. 3. З плечей моїх знімає суховій дорожню паперову одєжину. 4. Морозна ніч! 5. Осіння перша мряка! 6. Стебельцем півників прив'язую до ніг свої старі солом'яні сандалі (Мацуо Басьо). 7. Старої річки лагідний потік посівам щедру воду наділяє. 8. Уже під ранок спалену стерню маленький дощик окропив ласкаво. 9. Удалині лунає тутешнього сільського храму дзвін (Йоса Бусон).

Вправа 4. Визначити неузгоджені означення, якою частиною мови вони виражені і тип підрядного зв'язку (керування чи прилягання).

1. Пливе над горами ніч у плащі з золотими зірками (В.Сосюра). 2. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати (В.Симоненко). 3. Із дверей навпроти пробивається тоненька смуга світла (С.Васильченко). 4. Червоніло ціле море колосків пшениці (М.Коцюбинський). 5. Осиплеться їх листячко і понесе вода (Л.Глібов). 6. Вміння ловити людей на брехні ще не говорить про любов до правди (Є.Яценко). 7. Ключі від щастя у наших руках (М.Стельмах). 8. Ескадра чекає наказу адмірала вийти в море (О.Корнійчук).

Вправа 5. У поданих реченнях замініть, де можна, узгоджені означення неузгодженими і навпаки.

1. Досвітні огні, переможні, урочі, прорізали темряву ночі (Л.Українка). 2. Краса України і матері мова лунає у пісні і в серці дзвенить (М.Сингаївський). 3. У травні на вулицях Києва зацвітають каштани (В.Собко). 4. Вітер з моря приніс вологу і тепло (Ю.Яновський). 5. Полилась по срібній ночі срібна пісня солов'я (О.Олесь). 6. На гірських вершинах нависли димні хмари (О.Гончар). 7. Дорога у лісі їм була відома. 8. Дорога до лісу Юркові була близька

(М.Стельмах). 9. Горять на бульварі імені Тараса Шевченка біло-рожеві свічки каштанів (О.Донченко). 10. З першої миті життя схиляються над нами обличчя матерів (О. Сизоненко).

Вправа 6. Знайти у реченнях приклади, поясніть їх правопис і значення (образна характеристика, рід занять, власна назва тощо).

1. І журавлів у далі невідомі виводить в небеса той вересень-владар (А.Малишко). 2. Десна-красуня горне свій гнучкий стан до Дніпра-Славути (І.Цюпа). 3. Пахне хлібом і землею вогкий вітер-срібнокрил (М.Рильський). 4. Перлами-зорями під тополями грає перлиста роса (М. Старицький). 5. Освітлений вогнями, підходить пароплав «Тарас Шевченко» (О. Довженко). 6. Пришерхла тиша — сіра миша — у жовто-білих комишах; І сизий цап — іранський шах — Пришерхлу тишу тихо лиже (М.Вінграновський); 7. Бджоли-робітниці якось таємничо шепочуть поміж собою (І.Франко). 8. Медом акацій пахне зачіплянська вуличка Весела (О. Гончар). 9. Так з'явився ще один Баглай, нащадок металургів (О. Гончар). 10. Спить студент, довгов'язий смаглявець з чорними бровами, усмішка блукає на вишнево-пришерхлих губах (О. Гончар).

Вправа 7. Написати текст під диктовку. Провести самоперевірку. Виділити в тексті узгоджені та неузгоджені означення. Виконати морфологічний аналіз підкреслених слів.

Над рікою і лісом засиніло небо: здалеку-предалеку, погуркуючи та поблискуючи, накочувала гроза. Потемніла вода в річці, зашуміли дерева, заметались птахи, а лелеки лячно замахали крильми то тут, то там по лісових болітцях.

І враз усе стихло. Стогін лісу подався далі й далі, від грози. У височині сухо шелеснуло, синьо спалахнула річка, і ліс засяяв синьо. То хмара, чорна і низька, пущила із себе першу стрілу-блискавицю. У надрах хмари зарокотало, спершу неголосно й нестрашно, а далі голосніше й потужніше. І раптом ліс охнув від жаху — так по ньому вдарило згори. Аж тоді прокинувся в своєму дуплі сич-громовик. Прокинувся, заворушив крильми, видряпався з дупла і пішов по гілці сухого береста вгору та вгору, сонно поводячи туди-сюди головою. Дощ мив йому маленькі гострі вушка, спинку та крила і лоскотав клинчик хвоста. Краплі води котились по кривому дзьобові і скапували вниз. Блискавиці пролітали йому над самісінькою головою, громи котилися по його спині й розбивались на грошенята. Знову вродився вітер, похитнув сича на кінчику гілки, і сич зареготав з нього (Г. Тютюнник).

Вправа 8. Підкреслити обставини, визначити їх тип та спосіб вираження.

I. 1. А над селом встають погожі ранки у своїй нев'янучій красі (О.Донч.). 2. Невимовно красиві степи запорізькі у пору початку жнив. Родючі поля запорізькі. Цього літа заколосились вони нечувано буйним врожаєм. Дивишся на масиви оці неозорі, і легко стає на душі. Вдень небо над тобою уже не озлоблене блискавицями, а лагідне. Воно теж радіє небаченому на цій землі урожаю. У такі хвилини зовсім зникає реальність загрози (Я.Баш). 3. Незважаючи на погану погоду, біля освітленого під'їзду театру панувало поживлення (В.Соб.). 4. А Чіпка, наперекір світові, якийсь веселий, радий (П.М.). 5. Незважаючи на обставини життя, Карпо Тобілевич зміг дати значну освіту всім членам своєї сім'ї (І.Фр.). 6. Батько зопалу напустився на сина з докорами за лінкуватість (І.Н.Лев.). 7. Не з кохання одружився Свирид на молодій удовиці (В.Ст.).

II. 1. Сто краєвидів за коротку мить у запалі намалювали хмари. 2. Летить по небу місяць стрімголов. 3. Щовечора холодний дощ імжить. 4. Весняний дощ крізь дірку у даху уздовж гнізда осинового сочиться (Мацуо Басьо). 5. Весняний дощ на стрічці узбережжя дрібних молюсків стулки окропив. 6. Під сливою знайшов собі притулок маленький равлик. 7. За сапок цокотом і щебетання пtiць у затінку гірському не розчути. 8. Уже під ранок спалену стерню маленький дощик окропив ласкаво (Йоса Бусон).

III. 1. А косарі виходили у поле за хліб насущний кланялись землі (Б. Степанюк). 2. Всупереч зовнішній легковажності, Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці (О.Гончар). 3. Я не прийшла судити (Н.Стефурак). 4. Листок опалий мишею рудою через дорогу шаснув (Ю.Тихий). 5. Стебельця вижили й зміцніли спекам і вітрам наперекір (Д.Луценко). 6. Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать (Л.Костенко). 7. Босоніж дітки бігають малі (Л.Костенко). 8. Твої коси від смутку, від суму вкрила прозолоть (П.Тичина). 9. Незважаючи на маленький вітерець, парило й робилося душно (Г.Тютюнник).

Вправа 9. Скласти речення за такими ознаками:

Просте, повне, двоскладне, зі складеним дієслівним присудком, непоширене, ускладнене.

Просте, повне, двоскладне, зі складеним іменним присудком, поширене узгодженим означенням, непрямим додатком, неускладнене.

Просте, повне, двоскладне, зі складеним іменним присудком, поширене неузгодженим означенням, прямим додатком, неускладнене.

Просте, повне, двоскладне, підмет – ускладнений, присудок – особове дієслово, поширене обставиною, означенням, додатком.

Просте, повне, двоскладне, присудок виражений фразеологізмом, непоширене.

Запитання для самоконтролю

1. *Що таке означення?*
2. *Розкрити питання про спосіб вираження узгоджених означень.*
3. *Як виражаються неузгоджені означення?*
4. *Що називається прикладкою?*
5. *Розкрити питання про місце прикладки та написання її.*
6. *Назвіть типи обставин.*
7. *Який член речення називається обставиною?*
8. *Якими засобами виражається обставина допусту?*

Лекція 1

Тема

Односкладні речення

Мета: розглянути специфіку односкладних речень та особливості їх уживання в сучасній українській мові.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: типи односкладних речень.

Самостійна робота студентів: з'ясувати питання про стилістичне використання односкладних речень.

Ключові слова: синтаксис, односкладне речення, означено-особове речення, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове речення, номінативне, інфінітивне речення.

План

1. Односкладне речення. Специфіка односкладних речень.
2. Типи односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, номінативні та інфінітивні речення.
3. Стилiстичні функції односкладних речень.

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Вища школа, 2005. – С. 89 - 105.
2. Горяний В.Д. Синтаксис односкладних речень. – К.: Радянська школа, 1984. – 127 с.
3. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 126 - 146.

4. Медушевський А.П. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис простого речення. – Вип. VI. – К.: Радянська школа, 1959. – С. 95 - 108.
5. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
6. Москаленко Н.А. Односкладні речення: Лекція з курсу сучасної української літературної мови для студентів-заочників. – Одеса: Изд-во Одеського ун-ту, 1965. – 30 с.
7. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С. 302 - 322.
8. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 31 - 35.
9. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С. 244 - 250.
10. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енцикл.“, 2000. – С. 395 - 397.
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 344 - 366.
12. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С.630 - 678.
13. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 112 - 132.
14. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 502 - 510.
15. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.327 - 334.

Тезаурус

Односкладними називаються такі речення з одним головним членом, які для вияву повноти і своєрідного характеру свого змісту не потребують поповнення другим головним членом: *Заспіваймо пісню веселеньку про сусідку молоденьку* (Н.тв.).

Означено-особове - це односкладне речення, в якому головний член речення – дієслово у формі 1, 2 особи, теперішнього чи майбутнього часу, що вказує своїм особовим закінченням на конкретну особу - мовця: *Лугом іду, коня веду; По садочку ходжу – Кониченька воджу.*

Неозначено-особові речення - це речення, в яких головний член виражається формою дієслова 3 особи множини теперішнім, майбутнім чи минулим часом. Вони означають дію неозначеного суб'єкта: *Вулиці прикрасили новими ліхтарями.*

Узагальнено-особові речення - це речення, головний член якого найчастіше виражаються формою 2 особою однини теперішнього або майбутнього часу, рідше – в інших формах, а дія стосується суб'єкта, який узагальнюється: *Від своєї тіні не втечеш.*

Безособові речення - це речення, у яких головний член означає процес або стан поза відношенням до суб'єкта: *Навколо було тихо і по-літньому тепло.* (Н.-Лев.).

Інфінітивні речення – це односкладні речення, у яких головний член виражається інфінітивом: *Не знати майбутнього, не знаючи минулого* (Н.тв.).

Номінативні речення - це односкладні речення, головний член яких виражений іменником або субстантивною частиною мови у називному відмінку: *Тиша. Спокій.*

Лекція 2

Тема Неповні речення. Слова-речення

Мета: розглянути неповні речення як структурний тип простих речень, нечленовані речення та їх типи.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: типи та особливості стилістичного використання неповних та нечленованих речень.

Самостійна робота студентів: з'ясувати питання про використання слів-речень у дитячому мовленні

Ключові слова: синтаксис, неповні речення, контекстуальні, ситуативні, еліптичні речення. Слова-речення.

План

1. Неповні речення.
2. Типи неповних речень.
3. Стилiстичне використання неповних речень.
4. Слова-речення, їх типи та стилістика.

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Вища школа, 2005. – С. 105 - 117.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 102 - 105.
3. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 150 - 156.

4. Медушевський А.П. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис простого речення. – Вип. VI. – К.: Радянська школа, 1959.
5. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
6. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С. 302 - 322.
7. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 285 - 296.
8. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997, – С. 269, 273.
9. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енцикл.“, 2000. – С. 377 – 378, 562.
10. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 527 - 533.
11. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С.634 - 678.
12. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 132 - 146.
13. Юшук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 525 - 529.
14. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 334 - 339.

Тезаурус

Неповними називаються речення, в яких один або кілька членів речення відсутні і в той же час фіксуються свідомістю, тобто є зрозумілими. У **неповному** реченні відсутній хоча б один компонент, необхідний для розуміння змісту речення, який відновлюється з контексту або ситуації.

Контекстуальні речення - це такий тип неповних речень, в яких пропущений член речення встановлюється з контексту, тобто з попереднього чи наступного речення чи частини того ж самого складного речення.

Ситуативні неповні речення – це речення, у яких значення пропущеного члена речення усвідомлюється з конкретної обстановки, ситуації.

Еліптичні неповні речення (гр.*elleipsis* – *упущення, нестача*) – це такий тип неповних речень, у яких значення пропущених компонентів встановлюється зі змісту самого речення: **У небі сонце, серед них – я** (М.Коц.).

Слова-речення – це синтаксично неподільні утворення, які передають реакції мовця на висловлення співрозмовника: *Ну! Так!*
Інша назва – нечленовані речення.

Лекція 3

Тема Просте ускладнене речення.

Однорідні члени речення

Мета: розглянути засоби ускладнення простого речення, однорідні члени речення та їх використання у текстах.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: структурні особливості простого ускладненого речення, однорідні члени речення.

Самостійна робота студентів: розглянути питання про розділові знаки при однорідних членах речення

Ключові слова: синтаксис простого речення, просте ускладнене речення. Однорідні члени речення.

План

1. Просте ускладнене речення. Засоби ускладнення простого речення.
2. Однорідні члени речення, їх загальна характеристика.
3. Однорідні підмети, їх узгодження з присудками.
4. Однорідні і неоднорідні означення.
5. Узагальнюючі слова при однорідних членах речення, розділові знаки при них

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Вища школа, 2005. – С. 124 - 130.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 112 - 114.
3. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 103 - 115.
4. Медушевський А.П. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис простого речення. – Вип. УІ. – К: Радянська школа, 1959.
5. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
6. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С. 372 - 395.

7. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 317 - 319.
8. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997, – С. 273.
9. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енцикл.”, 2000. – С. 394 -395.
10. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1998. – параграф 118 - 121.
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 534 - 544.
12. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С.679 - 685, 698 - 730.
13. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 150 - 160.
14. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 530 - 540.
15. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 344 - 351.

Тезаурус

Просте речення може ускладнюватись таким ускладнюючими компонентами:

1. Однорідними членами речення.
2. Відокремленими членами речення.
3. Звертаннями.
4. Вставними і вставленими компонентами.

Однорідними називають такі члени речення, яким властиві три єдині ознаки:

- а) відносяться до одного й того ж члена речення,
- б) об'єднані одними й тими ж синтаксичними відношеннями,
- в) виконують одну й ту ж синтаксичну роль:

А треба жити, яось треба жити.

Це зветься досвід, витримка і гарт.

І наперед не треба ворожити.

***І за минулим плакати не варт** (Л.Костенко).*

Однорідними можуть бути прості і складені підмети: ***У селі залишились старі, немічні і діти***

При однорідних підметах присудок може бути як в однині, так і в множині.

Узгодження присудків з однорідними підметами залежить від таких умов:

- а) порядок слів;
- б) значення сполучників;
- в) лексичне значення підметів або присудка.

Однорідними називаються означення, які відносяться безпосередньо до одного й того ж слова і означають споріднені ознаки.

Однорідними є означення:

- 1. означення-синоніми.
- 2. означення-антоніми.
- 3. означення-епітети.
- 4. означення-прикметники + дієприкметники.
- 5. означення, поєднані сполучниками.

6. У постпозиції можуть стати однорідними такі означення, що у препозиції були неоднорідними: ***Вклоняється додолу береза струнка, молода // Струнка, молода береза вклоняється додолу.***

Узагальнюючими називають слова, які об'єднують в одну групу перелічувані предмети, ознаки, дії і т.п.

Лекція 4

Тема Відокремлені члени речення

Мета: розглянути відокремлення, умови відокремлення, відокремлення означень, додатків та обставин.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: способи вираження відокремлених членів речення, їх умови відокремлення та стилістику.

Самостійна робота студентів: розглянути розділові знаки при відокремлених членах речення

Ключові слова: синтаксис простого речення, відокремлені означення, додатки, обставини, уточнюючі компоненти.

План

- 1. Відокремлення, умови відокремлення. Відокремлені члени речення.
- 2. Відокремлені та невідокремлені означення.
- 3. Відокремлені додатки. Розділові знаки при них.
- 4. Відокремлені обставини. Розділові знаки при них.
- 5. Уточнюючі звороти та слова у складі простого речення.

Пунктуація при уточнюючих словах і зворотах.

Література

- 1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Вища школа, 2005. – С. 133 - 140.

2. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 86 - 103.
3. Медушевський А.П. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис простого речення. – Вип. VI. – К.: Радянська школа, 1959.
4. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
5. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С. 418 - 444.
6. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 319 - 375.
7. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997, – С. 280 - 291.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енцикл.”, 2000. – С. 74 - 76.
9. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1998. – параграф 118 - 121.
10. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 544 - 564.
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С.685 - 690, 698 - 730.
12. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 160 - 166.
13. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 541 - 552 .
14. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 351 - 359.

Тезаурус

Відокремленими називаються другорядні члени речення, виділені в реченні інтонаційно для посилення їх значення.

Відокремленням називається смислове та інтонаційне виділення другорядних членів речення для надання їм більшої самостійності в реченні: *Ось вечір йде, накинувши рожевого плаща* (Шекспір).

Учені виділяють:

обов'язкові ві докремлення – зумовлені структурою речення. Обов'язковими відокремленнями є відокремлені означення і прикладки до особових займенників;

факультативні ві докремлення – це відокремлення, які залежать від волі автора (вважає І.Ющук). К.Шульжук зазначає, що до факультативних відокремлень входять порядок слів, поширеність членів речення та смислове навантаження.

Відокремленими можуть бути тільки другорядні члени речення.

Лекція 5

Тема Вставні та вставлені компоненти. Звертання

Мета: розглянути вставні і вставлені слова, словосполучення та речення; звертання та вокативні речення.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: значення та уживання вставних і вставлених слів, словосполучень та речень; звертань та вокативних речень.

Самостійна робота студентів: з'ясувати типи вставних компонентів за значенням.

Ключові слова: синтаксис простого речення, вставні і вставлені слова, словосполучення та речення; звертання та вокативні речення.

План

1. Сміслові функції вставних і вставлених конструкцій, їх різновиди за значенням.
2. Пунктуація при вставних і вставлених словах, словосполученнях і реченнях.
3. Значення і способи вираження звертання. Місце звертання у реченні.
4. Пунктуація при звертанні. Стилiстичні особливості звертання.
5. Вокативне речення.

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Вища школа, 2005. – С. 140 - 145.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 276 - 277.
3. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 159 - 166.
4. Медушевський А.П. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис простого речення. – Вип. УІ. – К.: Радянська школа, 1959.
5. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
6. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С. 4406 - 417.

7. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 363 - 403.
8. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997, – С. 297 - 303.
9. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енцикл.”, 2000. – С. 83 -84.
10. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1998. – параграф 118, п. 11.
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 569 - 581.
12. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С. 694 - 698, 698 - 730.
13. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 166 - 171.
14. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 559 - 560 (дуже поверхово!).
15. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 361 - 363.

Тезаурус

Вставними називаються слова, словосполучення і речення, які виявляють ставлення мовця до висловлюваного і виражають різні модальні значення – сумніву, впевненості тощо

За модальним значенням виділяють такі вставні компоненти, що виражають:

1. Впевненість, достовірність: *безперечно, без сумніву, зрозуміло, розуміється, звичайно, звісно, ясно, природно, певна річ*, а також вставне речення *немає сумніву*:

2. Невпевненість, непевність: *очевидно, видно, може, мабуть, певне, певно, напевне, здається*.

3 Вказують на джерело повідомлення, уточнюють авторство сказаного: *кажуть, як підкреслював (хтось), на його думку, за даними (чиймиś), по-моєму, по-твоєму, бачу, як повідомляють*.

4. Вказують на зв'язок між думками: вирізнення повідомлюваного серед інших фактів: *передусім, перш за все, потім, нарешті*; вирізнення й наголошення на тому, що сказане є підсумком: *отже, нарешті, таким чином, словом, виходить, значить* (але не сленгове КОРОЧЕ).

5. Для позначення діалогізації мовлення: для привернення уваги співрозмовника: *по-перше, до речі, розумієте, як бачите, якщо хочете, слово честі* та ін.

Вставленими називаються слова, словосполучення чи речення, які надають висловленню нового повідомлення, принагідного зауваження.

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Вища школа, 2005. – С. 130 - 133.
2. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 146 - 150.
3. Медушевський А.П. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис простого речення. – Вип. УІ. – К.: Радянська школа, 1959.
4. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
5. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С. 396 - 405.
6. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – С. 319 - 375.
7. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997, – С. 291 - 297.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енцикл.”, 2000. – С. 82, 184 - 185.
9. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1998. – параграф 117, п. 3; 118, п. 8,9.
10. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 564 - 568 (добре розглянуто розділові знаки при звертанні).
11. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С.691 - 694, 698 - 730.
12. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – С. 146 - 150, 171 - 181.
13. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 553 - 559. .
14. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 359 - 361.

Тезаурус

Звертанням називається слово або сполучення слів, що означають істоту чи неістоту, до яких звернена мова: *Ой, дівчино, чия ти, чия ти? Чи не вийдеш гуляти?* (Н.тв.).

Вокативні речення – це звертання, які в комунікативному відношенні виконують функцію речень.

Практичне заняття 1

Односкладні речення

Мета: розглянути типи односкладних речень

Студенти повинні знати: структурні особливості односкладних речень, їх типи.

Студенти повинні вміти: визначати типи односкладних речень.

Самостійна робота студентів: Підготувати повідомлення про односкладні речення у дитячому мовленні.

План

1. Специфіка односкладних речень.
2. Типи односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові.
3. Стилiстичні функції односкладних речень.

Практичні завдання

Вправа 1. *Визначити означено-особові та неозначено-особові односкладні речення. Вказати морфологічне вираження головного члена речення.*

1. Машка-венгерка – звали її в плавнях (Гонч.). 2. Треба вміти віддати за Вітчизну життя (Зб.). 3. Люблю мандрувати по рідній країні. Куди не поїду – скрізь друзі гостинні (Мур.). 4. Не веди мене до криниці, тільки весело забрини (Герасименко). 5. Спрямувати всю свідомість на хороше в людях (Довж.). 6. Шануйте здобуте трудом покоління, помножьте його у пошані (Нагнибіда). 7. Побратаймося піснюю і згадаймо героїв...(Коротич). 8. Хочеш знати про старі історії світу? Читай Біблію. 9. Висунули мене кандидатом у депутати... (Ян.). 10. До свят місто поприбирали, упорядкували дороги в центрі. 11. Шевченка вважають скарбницею народної мудрості (З газ.).

Вправа 2. *Знайти узагальнено-особові речення, пояснити спосіб вираження головного члена у цих реченнях.*

1. Удосвіта встанеш – більше діла зробиш. 2. Скільки не думай, а робити треба. 3. Птиця створена для літання, а людина для праці. 4. Решетом воду не носять. 5. Згаяного часу і конем не наздогнати.

6. Весною сієш – восени збереш. 7. Чорну душу милом не відмиєш. 8. З пісні слів не викинеш. 9. На чужу роботу дивитися – ситому не бути. 10. Тяжко тому жити, хто не хоче робити. 11. Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися. 12. Багато знай, та ще питай. 13. Гарно того вчити, хто хоче знати. 14. Слова – полова, а праця – диво. 15. Правда світліша за сонце. 16. Не будь солодким – проковтнуть, не будь гірким – проклянуть (Н.тв.).

Вправа 3. Навести приклади з усної народної творчості для ілюстрації односкладних речень різних типів (8 прикладів).

Вправа 4. Проаналізувати речення. Визначити спосіб вираження головного (головних) члена речення.

1. Як потепліє, повесніє, у гаї знов зазеленіє новеньке листячко дубове (Павл.). 2. З усіх країн найкраща країна – Юність. Але хто відплив від її сонячних берегів, тому нема назад вороття. Нема таких кораблів, нема таких бригантин... (Гонч.). 3. Сиділи ми в садку, коли все розцвітало (Л.У.). 4. Люблю похмурі дні, коли сизі хмари ледь пробиваються крізь проміння сонця (Ст.). 5. Просьять тебе не втручатися в мої особисті справи (Гол.). 6. Бережіть наше мирне небо (З газ.). 7. Згайнуєш на жнивах хвилину – втрадиш не одну зернину (Н. тв.). 8. Люблю тебе, мій край гірський (З газ.). 9. Хто не робить, той не помиляється (Н.тв.). 10. Бо мене хоч били, добре били, а багато дечому навчили (Т.Ш.). 11. Журбою біді не зарадиш (Н.тв.). 12. Про перший політ лейтенанта у полку зараз згадують з усмішкою (Гол.). 13. Будуй хату з лободи, а в чужую не веди (Н.тв.). 14. Ходім, сину, смеркається, а не пустять в хату, то й надворі будем ночувати (Т.Ш.). 15. Учора нас половили і привели в цю слободу (Гол.).

Питання для самоперевірки

- 1. Яке речення називається безособовим?***
- 2. Які ви знаєте характерні риси головних членів односкладного речення?***
- 3. Яке речення називається означено-особовим?***
- 4. Чим виражається головний член неозначено-особового речення?***
- 5. Що ви знаєте про стилістичне використання узагальнено-особових речень?***

Практичне заняття 2

Односкладні речення

Мета: розглянути типи односкладних речень

Студенти повинні знати: структурні особливості односкладних речень, їх типи.

Студенти повинні вміти: визначати типи односкладних речень.

Самостійна робота студентів: підготувати повідомлення про розвиток інфінітивних речень.

План

1. Односкладне речення. Специфіка односкладних речень.
2. Типи односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, номінативні та інфінітивні речення.
3. Стилiстичні функції односкладних речень.

Практичні завдання

Вправа 1. Дати характеристику безособовим реченням за способом вираження в них головного члена речення.

1. Надворі смеркало і сутеніло (І. Н.-Лев.). 2. Як біло, як блакитно, як синьо стало довкола, а в небі на холод вставало два сонця (Ст.). 3. І мені заспівати хотілось лебединую пісню собі (Л.У.). 4. Дихалося вільно, йшлося по землі легко (Зб.). 5. Небо затягнуте хмарами, наче завісою. 6. Надворі потемніло, посутеніло. 7. Навесні було зроблено ремонти, стіни зали затягнуто веселеньким шовком. 8. Світало, як проїжджали Вітрову Балку (Гол.). 9. Сиджу я край віконечка, та й так собі співаю (Н. тв.). 10. Як страшно людині, коли їй нема кому відчинити дверей (Гол.). 11. Необхідно пам'ятати: за все в житті платитимеш (Н. тв.). 12. Під горою починало темніти швидше. 13. Нема пророка в рідній стороні (Н. тв.).

Вправа 2. Скласти речення так, щоб названі слова були в них головними членами речення. Визначити тип речень.

Написане – написано; сказане – сказано; здобуте – здобуто; використане – використано; виконане – виконано.

Вправа 3. Утворити безособові форми від дієслів і ввести ці форми в односкладні речення: вірити, чекати, хотіти, думати, працювати, відчувати.

Вправа 4. Скласти безособові речення зі словами *світати, дощити, співати, Пояснити морфологічне вираження головного члена речення.*

Вправа 5. Знайти інфінітивні речення, виписати їх. Охарактеризувати їх за модальним значенням (*можливість, неможливість дії, неминучість, бажаність, наказ, порада, побажання, сумнів*).

1. Мамо, куди дітись з-перед твоїх очей? Та й чи хочу кудись діватись? (Є.Божик). 2. У землю вросли корінням туго колоски, не вирвати їх. 3. Співай, поете! Так співати лиш умієш ти! Ніколи старості не знати тому, хто серцем молодий! (Сос.). 4. Ех, скинути б так літ з десяток! (Гол.). 5. Коли б дожити до того дня, коли перестануть люди зло один одному чинити. 6. Хочеться мені дожити до глибокої старості. 6. Вічно бути в сонячній промінні, молодіти нашій Україні (М.Первомай.). 7.Треба набратися терпіння для доброго учіння (Н.тв.). 8. Не стерти мені твої зморшки з чола, мамо. 9. Де можна сховатися од вітру? (Тич.). 10. Треба учитися. Рости й розумнішати слід! (О.Лупій). 11. Випускників нашого інституту можна зустріти не тільки в середніх закладах освіти, а й у вищих навчальних закладах та науково-дослідних установах. 12. Треба насамперед бути хорошим громадянином (Макаренко). 13. Людині по-людськи жити, вовкові по-вовчому вити (Н.тв.). 14. Якщо вже падати, то зерном у землю, щоб навесні до сонця прорости! (М. Пасічник). 15. Як тебе не любити, Києве мій?

Вправа 6. Визначити способи вираження головного члена в номінативних реченнях.

1. Замерзлий полустанок... Ліс... І знов поля...(М.Р.). 2. Вечір. Зорі в небозводі. Блиск над синіми снігами (Тич.). 3. Велике місто. Будинки високі. Людей тих – без ліку (Л.У.). 4. Високі сосни. Серпень. Спека. А ген за гаєм – літаки (Мур.). 5. Ось і вечір. Село стомилось. (Перв.). 6. Ось і дуб той кучерявий (Т.Ш.). 7. Осипалися кетяги суцвіть. Був сорок перший. Червень. Двадцять друге. (Н.Кашук).

Вправа 7. Дати повну характеристику односкладних речень.

1. Невесело на світі жити, коли нікого не любити.
 2. Любиш кататись, люби й санки возити.
 3. Ліс. Питьма . І навколо ні звуку.
 4. В народі матір називають берегинєю.
 5. Треба писати тільки правду про людей.
 6. Шукай себе, Андрію, перемагай зневір'я!
 7. Життя прожити – не поле перейти.
1. Аж ось і його рідна хата.
 2. На мітингу знову говорили про нестатки та про нові пенсії.
 3. Вірю у повне відродження українських традицій.
 4. Вечорами вже не чути було Савиних пісень.
 5. Нікому не зламати наші крила міцні!
 6. Волосся довге, а розум короткий.
 7. Бережімо рідну землю!
 1. Хочеш знати – треба вчитись.
 2. Про цього чоловіка розповідали дивні історії.

3. Двічі молодим не бути.
 4. Прозорий вересень. Дороги вкриті пилом.
 5. Треба сіяти, треба збирати врожай!
 6. Справжніми вчителями і вихователями народжуються.
 7. Сім раз відміряй – раз відріж.
1. Треба вміти в житті й програвати.
 2. На полях уже посіяли, посадили, обкопали й усе доглянули.
 3. Пливу по хвилі споминів.
 4. На поле тобі не ходити, не жати, урожай не збирати!
 5. Вечоріє. Темніє.
 6. У майбутнє одна дорога простелена.
 7. У минуле дороги немає.

Вправа 8. Визначити граматичну основу речень, пояснити морфологічне вираження головних членів речення. Назвати типи односкладних речень.

1. Спогадаймо давню давнину, спогадаймо повість незабутню (Л.Українка). 2. Минулося, розійшлося, і сліду не стало (Т.Шевченко). 3. У Вербний тиждень, за народними віруваннями, не можна сіяти конопель, городини. 4. Не сіяли колись і буряків. 5. У Вербну неділю святять вербу. 6. Де сховатися од вітру? 7. Дніпра гирло затопило (Т.Шевченко). 8. Хіба мені, мамо, цілий вік у чотирьох стінах сидіти і світа Божого не бачити? 9. Я — сам. Вікно. Сніги... Зимовий вечір. Тиша. Ви. (П.Тичина). 11. Знайшов собі притулок в прохолоді і задрімав (Мацуо Басьо). 12. Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить (Л.Костенко). 13. Піти, піти без цілі і мети... Вбирати в себе вітер і простори... (Ю.Клен). 14. Слова в сонетах скромні та пахучі.

Вправа 9. Розмежувати речення на двоскладні та односкладні. Вказати тип односкладних речень.

1. Від добра добра не шукають. 2. Сивина навчила кожна мить хорошу берегти. 3. Усе стерплю, усе переболію. 4. Поле безкрас. 5. Дніпровські кручі. 6. В чужу душу не влізеш. 7. Осінній вітер у лісі шастає, мов звір. 8. Вило, стугоніло, скреготало. 9. Гроза ранкова. 10. Стебельцем півників прив'язую до ніг свої старі солом'яні сандалі. 11. Самотній дуб байдуже поглядає на вишень цвіт. 12. Безкриле серце не окрилити. 13. Іду назустріч долі. 14. Вітер безжально зриває осінню красу зажуреного клена. 15. Не спіши словом, спіши ділом. 16. Виходжу в ніч. 17. Вогонь купальський розвели на вигоні. 18. Сплять тумани срібнокрилі. 19. Жита, світання, далечінь. 20. Сніг. 21. Зорі. 22. Тиша. 23. Вийду в степ до синьої криниці. 24. Не берись за діло не своє. 25. Дощ січе і миє шибку. 26. Нікому не скаржитись. 27. Хай стелиться нам

доля рушниками. 28. Глибінь морів моїх. 29. Примкнути повіки, важкі від безсоння і втоми.

Вправа 10. *Згрупувати односкладні речення за типами. Де можливо, перетворити їх на двоскладні. Пояснити, як при цьому змінюється зміст речення.*

1. До завірюхи треба кожуха. 2. До Миколи не сій гречки й не стрижи овечки. 3. Як сіно косять, то дощів не просять. 4. Не насушиш насіння — посушиш голову. 5. З чужого воза серед дороги злізай. 6. Позич, голий, сорочки! 7. Стільки має, як голодний за зубами. 8. За одного вченого дають десять невчених. 9. Розуму ніколи не позичиш. 10. Учися розуму не до старості, але до смерті. 11. Проковтнути хочеться, а пробувати лінки. 12. Розумного на покуті саджають для честі, а дурня – для сміху (Н.тв.).

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть способи вираження головного члена речення у безособових реченнях.

2. Назвіть типи номінативних речень.

3. Розкрийте питання про стилістичне використання односкладних речень.

Практичне заняття 3

Неповні речення. Слова-речення

Мета: розглянути неповні речення та слова-речення.

Студенти повинні знати: типи неповних речень та їх особливості, слова-речення.

Студенти повинні вміти: визначати типи неповних та нечленованих речень.

Самостійна робота студентів: підготувати повідомлення про використання слів-речень у дитячому мовленні

План

1. Неповні речення.
2. Типи неповних речень:
 - А) контекстуальні речення;
 - Б) ситуативні речення;
 - В) еліптичні речення.
3. Стилiстичне використання неповних речень.
4. Слова-речення, їх типи та стилістика.

Практичні завдання

Вправа 1. Знайти серед поданих речень неповні. Відтворити пропущені члени речення. Пояснити розділові знаки у неповних реченнях.

I. 1. Ти кобзу любиш ніжнодзвонную а я співаючий курай (П.Тичина). 2. Ціну здоров'ю знають тільки хворі люди. А вартість хліба всі голодні люди (В.Франків). 3. Садками ходить брунькоцвіт а в небі злотозор... (П.Тичина). 4. У Полтаві літо бабине. У Санжарах падолист (Б.Олійник). 5. Попереду сонця списаті промені. А позаду стовпи снігової куряви (Д.Павличко). 6. Петро зійшов на ганок далі в сіни (В.Підмогильний). 7. В правій руці він тримав футбольний м'яч у лівій добрий пакунок грубезних книжок (Ю.Смолич). 8. З одного боку ляск та писк тонких голосів цілі оберемки квіток та вінків ряботиння плахт керсеток шитих мережаних сорочок. А з другого цілий густий ліс зілля... (Панас Мирний).

II. 1. Головне достоїнство мови у ясності (Стендаль). 2. Назустріч хлопцям іскор водоспад (О.Гончар). 3. А надворі по небу багряне мереживо (Г.Тютюнник). 4. Навколо мене тиша безбрежна нічного вересня (М.Рильський). 5. На обрії десь пасмо гір (С.Черкасенко). 6. А над левадою ніжні-ніжні шати з золотого серпанку... (Остап Вишня). 7. Навколо ставка верби густим вінком (Г.Тютюнник). 8. Я тікати. А за мною хмари бджіл (П.Глазовий). 9. Від Троянівки до Вовчої долини сім кілометрів (Г.Тютюнник).

Вправа 2. Скласти речення, які б відповідали таким ознакам:

1. Просте, повне, односкладне, дієслівне, означено-особове, поширене узгодженим означенням і прямим додатком.

2. Просте, повне, односкладне, дієслівне, означено-особове, поширене обставиною і непрямим додатком.

3. Просте, повне, односкладне, дієслівне, неозначено-особове, поширене узгодженим означенням і непрямим додатком.

4. Просте, повне, односкладне, дієслівне, неозначено-особове, поширене обставиною і непрямим додатком.

5. Просте, повне, односкладне, дієслівне, неозначено-особове, поширене обставиною і прямим додатком.

6. Просте, повне, односкладне, іменне, номінативне, поширене узгодженим означенням.

7. Просте, повне, односкладне, іменне, номінативне, непоширене.

8. Просте, двоскладне неповне, поширене означенням і обставиною, підмет – іменник 4 відміни.

Вправа 3. Виписати речення з інверсією – непрямим (зворотним) порядком слів. Записати їх, використавши прямий порядок слів.

Вчасна похвала творить долю (Є.Ященко). Пахло житнім хлібом і теплом (М.Рильський). Понад водою стелиться дзвінкий зозулі голос (Мацуо Басьо). Воїна шолом став конику маленькому притулком (Мацуо Басьо). Котрий вже раз метелика крильцята над огорожі гребенем мигтять (Мацуо Басьо). Спізнілих квітів ніжний аромат доносить іноді цупкий осінній вітер. (Мацуо Басьо). На жаб поглянути на заливному полі своїм промінням місяць запросив (Йоса Бусон). Нехай підождуть невідкладні справи (Л.Костенко). Я надивлюсь на сонце і на трави (Л.Костенко). Не час минає, а минаєм ми (Л.Костенко). Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать (Л.Костенко). Людина зіткана із суперечностей (В.Черняк).

Запитання для самоконтролю

- 1. Які ви знаєте типи неповних речень?*
- 2. Які структурні різновиди неповних контекстуальних речень ви знаєте? Проілюструйте прикладами.*
- 3. Які речення називаються неповними ситуативними? Якими є їх стилістичні особливості?*
- 4. Які речення називаються еліптичними?*
- 5. Що називається актуальним членуванням речення?*

Практичне заняття 4

Просте ускладнене речення. Однорідні члени речення

Мета: розглянути питання про однорідні члени речення.

Студенти повинні знати: ознаки простого ускладненого речення, умови ускладнення однорідними членами речення.

Студенти повинні вміти: визначати засоби ускладнення простого речення.

Самостійна робота студентів: Розділові знаки при однорідних членах речення

План

1. Просте ускладнене речення. Засоби ускладнення простого речення.
2. Однорідні члени речення, їх загальна характеристика.
3. Однорідні підмети, їх узгодження з присудками.
4. Однорідні означення.
5. Неоднорідні означення.
6. Узагальнюючі слова при однорідних членах речення, розділові знаки при них.

Практичні завдання

Вправа 1. Виділити однорідні члени речення, визначити засіб зв'язку однорідних членів речення.

1. І знову Орися голосно кликала гриби, розмахувала палицею, шурхотіла нею по кущах, по траві (І.Цюпа). 2. Спливало літо з теплого сонця, лишило під кущем дві шапки печериць (Кр.). 3. Щось шелестіло, шурхотіло у траві. 4. Мое оповідання було прихильно оцінено, прийнято (Груш.). 5. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. 6. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання конституції України, прав і свобод людини і громадянина. 7. Організація, повноваження, порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України (З Конституції України).

Вправа 2. Визначити однорідні та неоднорідні означення.

1. Потріскані материні руки пахнуть то ромашкою, то грибами, то чорнобривцями (Ст.). 2. Шалений холодний вітер люто висвистував і завивав, біснучись над степом (І.Ле). 3. Золоті, прекрасні мрії, незабутні дивні сни. Ви справились! Сонце гріє. Сонце нашої весни! (О.Олесь). 4. Здавалося, десь угорі відкрилася глибока бездонна дірка і звідти без упину хлюпали бурхливі холодні потоки дощу (Донченко). 5. Чому із чистих уст твоїх не летіється сміх дзвінкий? (О.Олесь). 6. Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймать (Л.Українка). 7. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю...(А.Мал.).

Вправа 3. Визначити місце і роль узагальнюючих слів при однорідних членах речення. Розставити розділові знаки.

1. Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки і культ рідного слова (Сух.). 2. Якщо ти втратив мужність, ти можеш втратити все: честь, повагу, довіру, споконвічний зв'язок з родом, з якого ти вийшов (Сух.). 3. Директор викладачі гості всі аплодують найкращому вчителю року. 4. Все навколо дерева: птахи, люди, сповнене весняної пружної нестримної сили (Соб.). 5. Шляхетність, інтелігентність, відданість справі, виваженість у рішеннях – все це ознаки справжнього вчителя.

Вправа 4. Написати під диктовку, пояснити однорідні члени речення та засоби зв'язку між ними.

День був ясний, сонячний та теплий. Починалось бабине літо. Надворі стояла суша. Небо синіло, як літом. Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням. Тихий вечір ледве

ворушився. Над полем миготіло марево. Половина листя на вербах вже пожовкла, але на тополях, на осоках лист зеленів, ніби влітку. Якби не жовте листя у садках, то можна було б подумати, що надворі не бабине, а справжнє літо. Тільки зелена низька озимина навкруги току нагадувала про осінь. Надворі летіло павутиння. Все синє небо було ніби засноване білим, як пух, легким, як шовкові нитки, павутинням. Проти сонця павутиння лисніло, наче легка літня біла хмара порвалася на небі, розпалась на нитки, на тонкі пасма та й полетіла на землю. Павутиння летіло пучками, нитками, ніби клубочками, то гнулося великими дугами, то місцями стояло просто, рівними, як очерет, стеблами. Воно обснувало тополі, верби, стіжки, тини, маяло на вершечках садків, метлялось коло хрестів та бань на церкві, і знов летіло та летіло. Хто його зна, де воно й бралось. (І.Н-Левицький). (165 слів).

Вправа 5. Визначити, яку синтаксичну роль виконують однорідні члени речення.

1. Тільки часом у многоголоссі, в суєті поїздів і авто спалахне твоє біле волосся, сірі очі і каре пальто (В.Симоненко). 2. Зоря зорилася з високості і падала у водограй (М.Сингаївський). 3. Чому найзаповітніші слова, найкращі, відкладаємо на потім (Н.Стефурак). 4. І кожне оте його «люби!», кожне оте «цілуй!» обгортало пахощами бужку й конвалії (Є.Гуцало). 5. З пелюшок дитину привчали любити й шанувати хліб (В.Скуратівський). 6. І вам згадається садок, високий ганок, летючі зорі, тиха літня ніч, розмови наші, співи й на останок уривчаста, палка, завзята річ (Л.Українка).

Вправа 6. Підкреслити однорідні члени та узагальнюючі слова. Пояснити розділові знаки.

1. Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі... І ліс у тиші, і тумани в полі (Б.Олійник). 2. На ньому була проста одежа: широкі крамні штани, біла сорочка і чорна смушева шапка (І.Нечуй-Левицький). 3. Наче грозовий грім котиться довкола, котиться низько понад землею, котиться не в одному якомусь місці, а скрізь — і над селом, і над лугами, й над річкою (Є.Гуцало). 4. На ослонах, на столі, на припічку — скрізь понаставлено немитого начиння: горшків, мисок, ложок (М.Коцюбинський). 5. Було: і трави зім'ятий запах, і лісу глухуватий теж, і небо в зоряних крапах, і дощ, і серця перестук (В.Лучук). 6. Оце тут з дерева виробляють всячину: і вози, і колеса, мебель всяку, вікна – все, все, що потрібне в хаті чи в полі (П.Мирний). 7. Як любив ти і гори, й поля, синь озер — всю свою Батьківщину! (П.Тичина). 8. На берегах Дніпра розташовано багато міст, як-от: Київ, Черкаси, Запоріжжя, Херсон (В.Підмогильний).

Вправа 7. Розставити розділові знаки і пояснити їх.

I. 1. Срібна кашка яскравий дика гвоздика біла ромашка синя волошка рожева повійка все це злилося в якийсь незвичайно яскравий чудовий килим і навіть закривало собою високу світлу траву (М.Старицький). 2. Предивний сон і звеселив і налякав мене нежданно (П.Куліш). 3. Увійшло двоє високий широкоплечий і низенький білявий виструнчилися перед капітаном (Г.Тютюнник). 4. Тиша була наповнена всякими звуками і дзвінкою піснею жайворонка і дзижчанням польових мух і тихим мелодійним шелестінням стиглого жита (М.Коцюбинський). 5. По воді то мерехтіли срібні перні то котилися смугами і пропадали в прибережнім ситняку (М.Коцюбинський). 6. Одчайдушну печальну розхристану голубу і безжально освистану і таку я люблю тебе! (В.Симоненко). 7. Дрібний ромен як вижовкла мережка красолька мак і королевий цвіт усе цвіте і кланяється літу (Л.Костенко). 8. Надворі пахне молодим листям торішніми бур'янами і мокрим попелом (Г.Тютюнник).

II. 1. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю і дитинство й розлука й твоя материнська любов (А.Малишко). 2. Жито пшениця й овес все разом поспіло й просохло (І.Нечуй-Левицький). 3. Знову дзвеніли бриніли сурмили комарі допікали дошкулювали діймали жерли гризли (Ю.Яновський). 4. Все здавалось прекрасним і простим вітер хвилі і сонце над ними (І.Савич). 5. Речі прості і чисті люблю я потиск руки мозолястої сині світанки над водами шум у лісі зелений і шум золотий спів солов'їний і пісню людську (М.Рильський). 6. Любіть травинку і тваринку і сонце завтрашнього дня вечірню в попелі жаринку шляхетну інохідь коня (Л.Костенко). 7. Хай на ньому цвіте росяниста доріжка і зелені луки й солов'їні гаї і твоя незрадлива материнська ласкава усмішка і засмучені очі хороші твої (А.Малишко).

Вправа 8. Визначити однорідні означення і неоднорідні означення, поставити пропущені розділові знаки.

1. Здіймався пишний січневий ранок (П.Мирний). 2. Тиха світла ніч спустилася на землю (М.Коцюбинський). 3. Безлюдна безводна безлісна земля розлягається навкруги, втомлює зір своїм одноманітним непривітним простором (О.Гончар). 4. Він був одягнутий у пальто чорне драпове (О.Довженко). 5. Він був одягнутий у чорне драпове пальто. 6. Холодний колючий вітер гнав низько над землею важкі олив'яні хмари (В.Кучер). 7. Погідне блакитне небо дихало на землю теплом (М.Коцюбинський). 8. Хо сидить посеред галяви, а навкруги його панує мертва прикра тиша (М.Коцюбинський). 9. Слухає, як у бездонній блакиті неба жайворонки врізнобіч розсипають радісну

зіткану з променів сонця пісню (А.Чайковський). 10. Рівний залитий сонцем степ одразу принишк (О.Гончар).

Запитання для самоконтролю

- 1. Які члени речення називаються однорідними?**
- 2. Які Ви знаєте засоби вираження однорідності?**
- 3. Розкрити питання про однорідні та неоднорідні означення.**
- 4. Які слова називаються узагальнюючими?**
- 5. Які розділові знаки ставляться при однорідних членах речення?**
- 6. Які розділові знаки ставляться при однорідних членах речення з узагальнюючими словами?**

Практичне заняття 5

Відокремлені члени речення

Мета: розглянути відокремлені члени речення, випадки їх відокремлення.

Студенти повинні знати: умови відокремлення, випадки відокремлення другорядних членів речення.

Студенти повинні вміти: визначати відокремлені члени речення, відокремлювати їх розділовими знаками.

Самостійна робота студентів: опрацювати питання про розділові знаки при відокремлених членах речення.

План

1. Відокремлення, умови відокремлення. Відокремлені члени речення.
2. Відокремлені та невідокремлені означення.
3. Відокремлення додатків. Розділові знаки при них.
4. Відокремлені обставини. Розділові знаки при них.
5. Уточнюючі звороти та слова у складі простого речення.
6. Пунктуація при уточнюючих словах і зворотах.

Практичні завдання

Вправа 1. Списати. Підкреслити ускладнюючий компонент. Охарактеризувати відокремлені члени речення.

1. Ганна почала докладно розказувати, відповідаючи на питання хазяйки (М.Груш.). 2. З країни Каруселії, весняної, веселої, подзенькуючи в дзвоники, притупотіли коники (Кол.). 3. Співаючи про хмари кучеряві, не забувай, поете, про народ! (Сос.). 4. Я прагнув до того, щоб життєдайне джерело – багатство рідної мови – було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя (Сух.). 5. Ось він,

смуглявий, радісний юнак. 6. Широким полем і ярами із голубої даліни, нав'язні весні вітрами, приходять спомини...(Гон.). 6. Настав довгожданий день – свято першого хліба. 7. Розумна, дотепна, товариська, вона користувалась загальною любов'ю (Баж.).

Вправа 2. Пояснити відокремлені і невідокремлені означення, розставивши розділові знаки.

1. З путі далекої вернувся машиніст укритий порохом увесь пропахлий димом (Рил.). 2. Народжене великим почуттям великим горінням слово Шевченка і нині несе в собі непогасний вогонь і клекіт поетичної душі (Гонч.). 3. Оспівана в піснях рідна Україна йому ввижалась уві сні (Соб.). 4. Повненька жвава і весела вона справляла приємне враження (Дес.). 5. Діла мої відкриті перед людством, як сльоза (Олійн.). 6. Село ще спало намокле змерзле ховалося під ковдру квітухих садків (Карп.). 7. Внизу рідна земля довгождана вимріяна (Карп.). 8. Були в тій пісні і росою вмиті світанки і тихі сині надвечір'я і гомінливі сонячні дні і духмяні зоряні ночі рідного лісу (Нест.). 9. Дерев за вікном у тиші непорочній стояли інесм запушені рясним (Рил.).

Вправа 3. Скласти речення, ввівши в них відокремлені означення, виражені словами та зворотами: омріяні віками, виспівана у піснях, покритий весняним цвітом, розквітла від щастя, запроваджений нещодавно.

Вправа 4. Розставити розділові знаки, визначити ускладнюючий компонент:

1. Не давши слова кріпись, а давши держись. 2. Опікшись на гарячому дмухай на холодне. 3. Не взявшись до сокири хати не збудуєш. 4. Не спитавши броду не лізь у воду. 5. Не розбивши горщика не з'їси кашки. 6. Не кажи гоп не перескочивши тин (Н.тв.).

Вправа 5. Ввести в речення дісприслівники так, щоб вони стали елементом ускладнення речень: перевірівши, працюючи, купуючи, ухвалюючи.

Вправа 6. Відредагувати текст.

1. Вирішуючи питання, у нас з'явилося ряд супровідних проблем. 2. Відпочиваючи у горах, до нас прибився песик. 3. Сидячи на березі, до нас підійшли знайомі. 4. Ми спостерігали за рачками в акваріумі, ворущачи вусиками. 5. Працюючи у колгоспі, мене не покидала думка піти вчитися. 6. Живучи в готельному люксі, нас щоранку зустрічав біля входу обдертий голодний кіт. 7. Я дивився на чудового метелика, махаючи крильцями. 8. Побачивши поламаний міст, нас просто вибила з планів ця подія.

Вправа 7. Виділити ускладнюючий компонент, визначити його тип, пояснити розділові знаки.

1. Тихою ходою, ледве ступаючи натомленими ногами по свіжій ріллі, йшов за плугом парубок. 2. Одежа, вкрита дрібненькою росою, не стримувала холод (М.Коцюбинський). 3. Окрім титанів, народила земля сторуких велетнів (О.Боднарук). 4. Дружина, Ольга Петрівна, виявилася старанною господинею (М.Ол.). 5. Хвала тому, хто людям у приполі несе слова, подібні хлібу й солі, і співи, гідні слави сіяча (М.Рильський). 6. Ось його хата, біла, з теплою солом'яною стріхою, порослою зеленим оксамитовим мохом, архітектурна праматір пристановища людського (О.Довженко). 7. Тополя гордовито стоїть під вітром, готова зустріти грозу (І.Цюпа). 8. Аліна, незважаючи на свій жвавий характер, читала серйозні книжки (О.Іваненко). 9. Тартар – жахлива безодня, повна вічної тьми (За О. Боднарук). 10. Були тут старі й літні люди, та найбільше юрмилося молоді, особливо школярів (І.Цюпа). 11. Побачив цар Ольгу і подивувався її розуму, бесідуючи з нею, і запропонував їй царювати разом з ним (За В. Близнецем). 12. Тепер Софія ні про що не могла думати, окрім своєї дитини (Др.). 13. Небо було хмарне, за винятком його східної невеличкої частини, де часом виринав місяць (Кол.). 14. Де Залізник, душа щира, де одпочиває? (Т.Ш.). 15. Сполохане людьми дике птаство шугало в небі (І.Ц.). 16. Щоб виграти війну, окрім хоробрості, потрібне ще вміння воювати (О.К.). 17. Окрім презирства, на його обличчі виکارбувалось ще щось таємниче і зловісне. 18. На гостину запросили багато гостей, в тому числі й Уляну. 19. В козацькому таборі, на Жовтих Водах, панувала тиша. 20. Екзамени для нас, школярів, все одно що для хлібороба косовиця (Міщенко). 21. Кілька коней повернули знов через річку, до правого берега.

Вправа 8. Вказати засоби ускладнення поданих речень. Розставити розділові знаки і пояснити їх.

І. 1. Де-не-де біліє деревій жовтіє безсмертник пахнуть сохнути від спеки васильки (О.Гончар). 2. Бійці сиділи деякий час задумавшись (О.Гончар). 3. Край самої дороги запідпадьомкав перепел потім чогось злякався і втікаючи зашелестів житами (М.Стельмах). 4. Чорне небо висіло над степом граючи незліченим розсипом зоряних іскор (З.Тулуб). 5. Під вітром вгинаючи лінії прості повис нерухомий за вікнами дощ...(М.Рильський). 6. Степова далечінь знемагала у надвечірньому сонці оповившись бляклою жовтизною спеки... (О.Гончар). 7. Серед полів забувши все на світі співає жайвір (Мацуо Басю). 8. Сутеніє. Дівчата розходяться співаючи (З. Тулуб). 9. Вони стояли мовчазні вдивляючись в далеке минуле своє і своїх батьків і

линули думкою в майбутнє (О.Довженко). 10. Літак помалу рушив з місця і пружно погойдуючись на товстих шинах коліс поїхав по зеленому полю аеродрому (В.Собко). 11. Грає сонце промінцями білий сніг стає струмками і співаючи струмки шлях знаходять до ріки (М.Стельмах). 12. Виблискувала в лузі річка і звиваючись губилася в зелених шатах набережного гаю (А.Шиян). 13. Про журавлів ти більше не співала а серцем відчуваючи грозу хапливим рухом крадькома втирала солону теплу і гірку сльозу (ЛДмитерко). 14. Дід прожив під сонцем коло ста літ ніколи не ховаючись в холодок (О.Довженко).

II. 1. Вишневий сад у білому цвітінні принишкло спить сповитий сивим сном (Б. Мозолевський). 2. З-поза гілок залитих сяйвом сонця лунає щебетання солов'я (Йоса Бусон). 3. Он хмарки бредуть повільно одна за одною над самим обрієм схожі на білих лебедів (О.Копиленко). 4. Степ безмежний і по-весняному свіжий розстилався навколо (З.Тулуб). 5. Срібним маревом повиті коло сіл стоять тополі (Л.Українка). 6. У степах розморених літеплом червненого сонця густа ковила грала перламутрово-срібними хвилями (А.Дрофань). 7. І пахощі покошених полян лились медами вдалечінь бездонну (М.Рильський). 8. Соснові шишки великі і порожні котилися під ноги або дивилися із трави десятками очей на схилені голови синіх дзвіночків (М.Коцюбинський). 9. Акації стояли в цвіту завітчані безліччю білих китиць (І.Нечуй-Левицький). 10. Над ганком висіли важкі кетяги пов'язаної в пучки калини (М.Стельмах). 11. Омиті росами квіти розтулюють повіки (В.Сосюра). 12. А навкруги вся ніч переповнена розміреним шумом хлібів (О.Гончар). 13. Зорі сплять на холодних морозом зв'ялених травах (Л.Первомайський). 14. Теплом дихала настояна на травах і квітах земля (Ю.Збанацький). 15. Город ровом обкопаний дерева глиною помазані (Г.Григоренко).

III. 1. Густі непрохідні ліси закривали весь простір окрім високих полонин (М.Коцюбинський). 2. На відміну від нас усіх він умів прекрасно розрізнити пшеницю від жита або просо від гречки (Ю.Смолич). 3. А я не знаю нічого ніжного окрім берези (Л.Українка). 4. На світі все знайдеш крім рідної матері (Нар. тв.). 5. В кімнаті не було ніяких меблів крім залізної шафи в кутку і письмового стола... (Г.Тютюнник). 6. Нервова тканина утворюється з нервових клітин або нейронів. 7. Я ж казав що єсть ще такі крім нас у Полтаві! (О.Гончар). 8. Північні береги Чорного моря крім південною берега Кримського півострова низовинні. 9. Всі за винятком Бойчука здивовано дивилися на шкіпера (М.Трублаїні). 10. Всупереч зовнішній легковажності Люба напрочуд добре вміла зберігати таємниці (О.Гончар). 11. Старий зараз

ніякої роботи не визнає окрім пасіки (М.Стельмах). 12. За винятком баби Оришки малий Чіпка нікого не любив (Панас Мирний).

IV. 1. Заслухані у відголоси минулого задивлені у міраж майбутнього ми часто пропускаємо повз увагу найцінніше музику сьогодення (І.Вільде). 2. Сильна вправна вона працювала завзято і самовіддано (В.Собко). 3. Я знав міста ліси і гори і в морі бачив кораблі (А.Малишко). 4. Крім акацій тут ще кілька тополь росте дикий виноград по верандах в'ється (О.Гончар). 5. День округлий мов роса то грає й світиться то раптом пригаса й застигає як море нерухоме (М.Рильський). 6. Отак розписаний та ще підправлений небесною блакиттю та бірюзою криги стояв і мерехтів дивний водоспад (Є.Гуцало). 7. Наляканий громовицею кінь тихенько заіржав (М.Стельмах).

Вправа 9. Записати речення у такій послідовності та розставити розділові знаки:

З обставиною, вираженою одиничним дієприслівником, що вказує на спосіб дії і не відокремлюється.

З відокремленою обставиною, яка відокремлюється залежно від інтонації.

З додатком і прийменником, які відокремлюються, бо мають значення виключення.

З поширеною відокремленою обставиною, що входить до складу однорідних членів речення.

З відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом.

1. Тимко сидів задумавшись. 2. Підвівшись з ослінчика і взявши в руки кепку поволі почвалав на вулицю. 3. Назустріч йшов Микола і Тимко намагаючись приховати невпевненість почав бадьоро щось наспівувати. 4. Всупереч зовнішній легковажності хлопець боляче сприймав образи. 5. Він розумів, що крім матері та діда всі його недолюблюють.

Запитання для самоконтролю

- 1. Що називається відокремленням?**
- 2. Які є умови відокремлення?**
- 3. В яких випадках відокремлюються означення?**
- 4. Розкрити питання про відокремлені обставини та способи їх вираження.**
- 5. В яких випадках відокремлюються додатки?**
- 6. Як і в яких випадках відокремлюються прикладки?**

Практичне заняття 6

Звертання. Вставні і вставлені компоненти

Мета: розглянути звертання та вставні і вставлені компоненти.

Студенти повинні знати: функції звертання, види вставних і вставлених слів, словосполучень і речень, а також відповідні пунктуаційні норми.

Студенти повинні вміти: визначати роль і місце звертання в реченні, значеннєві різновиди вставних і вставлених компонентів, розставляти розділові знаки у реченнях із вставними і вставленими компонентами.

Самостійна робота студентів: підготувати повідомлення про використання звертань у творах для дітей.

План

1. Різновиди за значенням вставних і вставлених конструкцій.
2. Пунктуація при вставних і вставлених словах, словосполученнях і реченнях.
3. Значення і способи вираження звертання.
4. Пунктуація при звертанні. Стилїстичні особливості звертання.
5. Вокативні речення.

Практичні завдання

Вправа 1. Виділити звертання, пояснити їх спосіб вираження, місце в реченні. Пояснити особливості пунктуації.

1. Мій дикий коню, норовистий коню! Все так би ти й їржав, все так би ти й летїв! 2. Так багато на світі горя, люди, будьте взаємно красивими! 3. Моя матусю, старша моя мати! Хоч слід, хоч тїнь, хоч образ свій залиш! 4. Обступи мене, лїс, як в легенді про князя Хетага... 5. Ще крок, Сїзїфе, не чекай на оплески. Для глядачїв тут сцена закрута. 6. Куди ведеш мене, моя гордине? В яких вершин позаторїшнїй снїг? 7. Мїй Дон Кїхоте, лицарю, чого-бо ти бредеш один по цїй гїркїй стезї? 8. Ну що ж, епохо, їж мене, висотуй! 9. Одкам'янійте, статуї античнї, одкам'янійте і кричїть на гвалт! 10. Чоловіче мїй, запрягай коня! 11. Корївонько, що їла, що пила? 12. І я гукаю: – Су – ви – де! – ви де? – Ви де?.. Ви де?.. – відгукується Сувид. 13. – Не бїйтесь, куме, їще трошки! Гукнїть сусїдам і родинї, що ми уже посерединї! 14. Куди ти дїлась, рїченько? Воскресни. У берегїв потрїскались вуста. 15. Я тихо молився, Боже, тепер я кричу вже криком – прикрий мою душу, Боже, щитом малим і великим! (З тв. Л.Костенко).

Вправа 2. Розставити розділові знаки, визначити спосіб вираження звертань.

1. До тебе Україно наша бездоляна мати струна моя перша озветься. 2. Прилинь до мене чарівнице мила і запалай зорею наді мною. 3. І все-таки до тебе думка лине мій занапащений нещасний краю. 4. Стій серце стій не бийся так шалено. Вгамуйся думко не літай так буйно! (З тв. Л.Українки). 5. Мужай прекрасна наша мова серед прекрасних братніх мов (М.Рильський). 6. Земле Шевченкова земле Франкова ниво засіяна щастям-добром вічна твоя соловейкова мова вічна розмова Дністра із Дніпром (Д.Павличко). 7. Знов щебече юнь і цвіте трава, пізнаю тебе у постаті несхилий вчителько моя зоре світова... (А.Малишко).

Вправа 3. Знайти вставні компоненти, охарактеризувати їх за значенням, пояснити розділові знаки.

1. А може, й справді мудрість в тім, що краще у житті згоріти на полум'ї палкім (В.Бичко). 2. Кажуть, тільки у горі, у печалі, у тузі пізнаються хороші безкорисливі друзі (В.Бичко). 3. Мій учитель завжди дивився нам, своїм учням, у очі щирим, дружнім, як мені здається сьогодні, дитячим відвертим поглядом (Ю.Збанацький). 4. Однією з найважливіших ланок у духовному житті кожної нації, як відомо, є видання книг. 5. Культура народу (а художнє слово – невіддільна її частина) не виникає на голому місці (З газ.). 6. За вікном – згори було видно – шуміло, вирувало залите сонцем місто (С.Скляренко). 7. Край дороги, над купами сірого каменю, схиляються голови в драних башликах (О.Слісаренко). 8. Чи, може, ти хотіла пишних квітів? (О.Олесь). 9. Як я була малою, то мені, було, не раз сниться, що мені моя мати чеше коси (І.Н.-Левицький).

Вправа 4. Виконати повний синтаксичний аналіз речень.

1. Парубок спершу, мабуть-таки, не сприйняв її за польову царівну і стояв, широко розкривши здивовані очі (Панас Мирний). 2. Парубкові здавався небесним той свіжий гнучкий голос дівчини (І.Нечуй-Левицький). 3. Історик міг з першого ж слова заворожити геть увесь, без винятку, клас. Розкриваючи будь-яку тему, складну, просту, цікаву й не зовсім, він завжди супроводжував власними доповненнями, скрашуючи матеріал підручника власними відступами. (О.Жовт.).

Вправа 5. Назвати звертання, розмежувати їх на поширені і непоширені. Розставити розділові знаки.

1. Вітаю тебе мій добрий мій єдиний друже (Т.Шевченко). 2. Гей нові Колумби й Магеллани напнемо вітрила наших мрій! (В.Симоненко). 3. Садочку мій рожево-білий зацвів же ти мені на втіху! (О.Маковей). 4. Чом Дунаю став ти мутен став ти мутен каламутен? (П.Куліш). 5. Розвивайся старий дубе завтра мороз буде! Убирайся

козаченьку скоро похід буде (Нар. тв.). 6. О юність юність молода барвиста напоєна мільйонами сонців! (Л.Забашта). 7. Зоре моя вечірняя зійди над горою (Т.Шевченко). 8. Душе моя убогая чому ти сумуєш? (Т.Шевченко). 9. Кинь добродію неробство дорожити варто днем (Г.Сковорода). 10. Мудрий і добрий мельнику спасибі тобі за хліб-сіль і за непоказну людяність (М.Стельмах). 11. Людей такого рідкісного дару хоч трохи люди треба берегти! (Л.Костенко). 12. Спи моя дитино золота спи моя тривого кароока (М.Вінграновський). 13. Чиста прозора вона просвічувала наскрізь як синій коштовний камінь чистої води (О.Гончар). 14. А зорі падають і гаснуть не долетівши до землі. Невже і я отак завчасно впаду погасну промину до душ людських не докричавшись їх не розкривши таїну? (Б.Модзилевський).

Вправа 6. Поставити пропущені розділові знаки при вставних конструкціях. Встановити їхні значення.

1. Либонь тринадцята осінь в пустім саду оце шумить (Є.Маланюк). 2. О! На ловця як кажуть і звір біжить. 3. В село нарешті осінь завітала (Мацуо Басьо). 4. Леся Українка навпаки належала до критиків Ніцше (С.Павличко). 5. А мені ж може просто хочеться щастя, тугого й солодкого, як шоколад! (Л.Костенко). 6. Тут так би мовити фокуси фортуни — і тільки (М.Хвильовий). 7. Хоче показати, що мовляв — ось то я! (Н. тв.). 8. На вулиці нікого не було. Точніше не було нікого видно (О.Ірванець). 9. Отже сувій цей відішлю я морем (В.Неборак). 10. За традиційним звичаєм хату починали будувати в час «повного місяця», щоб у ній був достаток — «було всього повно». 11. Мужича кров тече у твоїх жилах. Велика бач цяця — міщанка! (П.Мирний). 12. Ця думка розпалювала ненависть до тієї несправедливості, якої проте не можна обійти, бо вона заведена залізним законом життя... (Г.Тютюнник). 13. І сонце висить у повітрі, як велике, гартоване ядро, що от-от здається впаде на синьо-голубі небесні води (Г.Косинка). 14. У тебе знать не було ще непроханих гостей (Б.Лепкий). 15. Безперечно цей селянин у гранатовому костюмі в білу смужку мав цнотливу душу (Р.Андріяшик).

Вправа 7. Поставити потрібні розділові знаки при вставних конструкціях. Визначити, коли сполучник стосується вставних слів і словосполучень, а коли інших структур речення.

1. А на столах — безліч по-музейному дорогого срібла, кришталю, порцеляни теж не бракувало, як і зрештою фаянсу (Ю.Андрухович). 2. У чоловічій перукарні, окрім польки і боксу, стригли ще й наголо, але як правило за перерахуванням з райвідділу міліції. 3. Мав Клавдій Миколайович також оригінальні вуха: вони були приставлені до голови перпендикулярно, і здавалося їх неможливо

пригаснути ні руками, ні шапкою (О.Чорногуз). 4. Купив білетик «Спринту» навмання і виграв «Жигулі», а може й «Волгу»... (О.Ірванець). 5. Наше діло — література, а точніше життя (В.Неборак). 6. Може то тіні, а може на високих стовпах конає розп'ятий разом з синами і баярами король Бож? (В.Малик). 7. Феміністичні ідеї Лесі Українки не завжди лежали на поверхні, як наприклад у Кобринської чи навіть Кобилянської в ранніх її творах (С.Павличко).

Вправа 8. Визначити вставлені конструкції, розставити розділові знаки.

1. Першим вогнищем захоплення, до якого ви повинні привести свого вихованця якщо тільки ви хочете бути його вихователем має бути книжка (В.Сухомлинський). 2. Правда славетний винахід про нього це саме той винахід, що зробив ім'я Івана Івановича безсмертним! примушує автора написати ще невеличкий розділ (М.Хвильовий). 3. Де ж ліс думаю я і, ніби в просіяну на густому ситі кукурудзяну муку, вдивлявся в місячну долину (М.Вінграновський). 4. Молодий економ пан Гудзінський або як звать його селяни Гудзик ходить злий і темний як хмара (В.Винниченко). 5. Якесь невідома пташка вчора її ще не було вона прилетіла з вирію щойно вночі стрекотіла у вишняку часто і радісно (Ю.Смолич). 6. Можна було бачити як півтораєста гімназистів учні чотирьох старших класів юнаки чотирнадцяти двадцяти років зблідли як один (Ю.Смолич). 7. Білясте море воно наче вкрите на ніч рядом потягається слабо і в сонній млості ніжно викидає перші хвилі на берег (М.Коцюбинський). 8. Тепер як запевняє Методій Кирилович про Методія Кириловича читайте далі на цій вулиці ви не зустрінете жодного чиновника. 9. Там батько плачучи з дітьми а ми малі були і голі не витерпів лихої долі умер на панщині! (Т.Шевченко).

Вправа 9. Створити пейзажний ескіз на одну з тем, використавши усі засоби ускладнення простого речення: «В село, нарешті, осінь завітала» (Мацуо Басьо), «Я надивлюсь на сонце і на трави (Л.Костенко), «Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать» (Л.Костенко), «Стояв і мерехтів цей дивний водоспад» (за Є.Гуцало).

Запитання для самоконтролю

1. Які специфічні риси властиві звертанням? Як відрізнити звертання від підмета?

2. Вокативні речення та їх відмінність від звертань.

3. Які розділові знаки ставляться при звертаннях?

4. Як відрізнити вставлені та вставні компоненти?

5. Які розділові знаки ставляться при вставних та вставлених компонентах?

**Програмові вимоги до заліку
з курсу «Сучасна українська мова з практикумом»
за розділом „Синтаксис простого речення”
для студентів 4 курсу спеціальності „Початкова освіта”**

1. Предмет і завдання синтаксису. Основні синтаксичні одиниці в українській мові.
2. Словосполучення як одиниця синтаксису. Вияв у словосполученні національної специфіки мови. Відмежування синтаксичних словосполучень від лексичних та фразеологічних.
3. Типи синтаксичних відношень у словосполученні: атрибутивні, об’єктні, обставинні.
4. Типи словосполучень за характером стрижневого слова: словосполучення іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні, прислівникові.
5. Види підрядного синтаксичного зв’язку у словосполученнях: узгодження, керування, прилягання.
6. Речення як основна синтаксична одиниця. Основні ознаки речення. Аспекти аналізу речення: структурний, логічний, семантичний.
7. Структура речення. Типи речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні речення.
8. Типи речень за емоційною насиченістю. Стилїстичне використання окличних і неокличних речень.
9. Стверджувальні та заперечені речення.
10. Просте та окладне речення, принципи їх розмежування.
11. Двоскладне речення як структурний різновид речень. Загальна характеристика.
12. Синтаксична група підмета і синтаксична група присудка у двоскладному реченні. Непоширені і поширені двоскладні речення.
13. Підмет. Простий підмет і способи його вираження. Складений підмет і способи його вираження.
14. Присудок. Простий присудок і способи його вираження. Простий ускладнений присудок.
15. Складений іменний присудок, його структурні особливості і способи вираження.
16. Складений дієслівний присудок, його структурні особливості і способи вираження.

17. Координація між підметом і присудком у простому двоскладному реченні.
18. Поняття про односкладне речення. Типи односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові.
19. Безособові, номінативні та інфінітивні односкладні речення. Стилистичні функції односкладних речень.
20. Нечленовані синтаксичні структури. Слова-речення, їх значення, типи та вживання.
21. Означення як синтаксичне вираження атрибута. Типи означень: узгоджені і неузгоджені означення. Способи їх вираження.
22. Прикладка як особлива форма. означення. Граматичний зв'язок прикладки з означуваним словом. Написання прикладки з означуваним словом.
23. Додаток як синтаксичне вираження об'єкта дії. Типи додатка: прямий і непрямий. Придієсловні та приіменні додатки. Розмежування неузгоджених означень і приіменних додатків у формі родового відмінка.
24. Обставини як синтаксичне вираження різноманітних ознак і відношень дії або стану. Типи обставин та способи їх вираження.
25. Неповне речення. Комунікативні умови функціонування неповних речень. Структурні різновиди неповних речень. Контекстуальні, ситуативні, еліптичні неповні двоскладні та односкладні речення.
26. Просте речення і висловлювання. Синтаксичне і актуальне членування речення.
27. Основні функції порядку слів у реченні. Прямий і зворотний порядок слів у реченні.
28. Загальна характеристика простого ускладненого речення.
29. Однорідні члени речення. Засоби вираження однорідності.
30. Однорідні і неоднорідні означення.
31. Узагальнюючі слова при однорідних членах речення. Пунктуація у реченнях з однорідними членами.
32. Речення з відокремленими другорядними членами. Умови відокремлення: синтаксичні, морфологічні, семантичні. Факультативне відокремлення. Відокремлені означення. способи їх вираження.
33. Відокремлені додатки. Відокремлення обставин. Пунктуація при відокремлених членах речення.
34. Уточнюючі звороти та слова у складі простого речення. Пунктуація при уточнюючих словах і зворотах.

35. Сміслові функції вставних і вставлених конструкцій, їх різновиди за значенням. Пунктуація при вставних і вставлених словах, словосполученнях і реченнях.
36. Значення і способи вираження звертання. Місце звертання у реченні. Пунктуація при звертанні. Стилiстичні особливості звертання. Вокативне речення.

**Підсумкові тести
для студентів ОКР «Бакалавр»
з курсу «Сучасна українська мова з практикумом»**

1. Вибрати правильну відповідь: Літературна мова - це:

- А) це форма української мови, яка є державною мовою літературних творів;
- Б) це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, яка обслуговує усі сфери життя суспільства;
- В) це мова всього українського народу, яка перебуває в активному використанні тільки у сфері літератури;
- Г) це мова, яка реалізується як у жаргонах та діалектах, так і в загальноживаній лексиці.

2. Українська мова належить до:

- А) праїндоевропейської мовної сім'ї слов'янської групи словенських мов;
- Б) індоевропейської сім'ї словенської групи східнослов'янської підгрупи мов;
- В) індоевропейської мовної сім'ї, слов'янської групи, східнослов'янської підгрупи мов;
- Г) праїндоевропейської мовної сім'ї, слов'янської групи, східнослов'янської підгрупи мов.

3. У якому з наведених варіантів усі звуки є задньоязиковими:

- А) [Л],[Р],[Д],[Ц],[В],[Й];
- Б) [Б],[П],[В],[М],[Ф];
- В) [Х],[К],[Г];
- Г) [Г],[К],[Х],[Г];

4. У якому з наведених варіантів усі звуки є передньоязиковими:

- А) [Б],[Д],[Т],[З],[С],[Ж],[Ш],[Г],[Х];
- Б) [Д],[Т],[З],[С],[Ж],[Ш],[Щ],[Ц],[Ч];

В) [Д],[Т],[З],[С],[Ж],[Ш], [Ц],[Ч];
Г) [Р],[Л],[Й],[М],[Н],[П],[В].

5. У якому з наведених варіантів усі звуки є сонорними:

А) [Р],[Р'],[Л],[Л'],[М],[Н],[В],[Й];
Б) [М],[Н],[В],[Ц],[Л],[Б];
В) [Б],[П],[Д],[Т],[З],[С],[Р],[Л];
Г) [Н],[М],[В],[П],[С],[Ш].

6. У якому з наведених варіантів усі звуки є фрикативними:

А) [Р],[Л],[М],[Н],[В],[Й],[ДЖ],[Ч];
Б) [В],[Ф],[З],[С],[Щ],[Ш];
В) [М],[Р],[Л],[С],[Ц],[ДЗ],[Б],[П],[К];
Г) [В],[Г],[Й],[С],[З],[Ш],[С'],[З'].

7. У якому з наведених варіантів усі звуки є шиплячими:

А) [Ж],[Ч],[Ш],[ДЖ],[Щ];
Б) [ДЖ],[Ж],[Ш],[Ч];
В) [Ж],[Ч],[ДЖ],[ДЗ],[Ф];
Г) [Ш],[Щ],[ДЖ],[С],[З].

8. У якому з наведених варіантів усі звуки є дзвінками:

А) [Б],[Д],[З],[Ж],[ДЖ];
Б) [Б],[З],[Ж],[Р],[Л],[Н];
В) [Д],[Т],[З],[С],[М],[Л],[Н];
Г) [Б],[Д],[З],[Ж],[ДЖ],[Р],[Л],[Н].

9. У якому з наведених варіантів усі звуки є глухими:

А) [П],[Т],[Щ],[Ш];
Б) [Т],[С],[Л],[Н],[Ш];
В) [Л],[Н],[Ц],[ДЗ],[С],[Ш],[В],[Й],[П];
Г) [П],[Т],[С],[Ш],[Ц],[Ф].

10. У якому з наведених варіантів усі звуки є свистячими:

А) [ДЗ],[Ц],[С],[З],[Ф];
Б) [Р],[Л],[Ж],[Ш],[М];
В) [ДЗ],[ДЗ'],[Ц],[Ц'],[С],[С'];
Г) [ДЗ],[ДЖ],[Ц],[Ц'],[С],[С'].

11. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулася асиміляція, відбита на письмі:

- А) розчервонітись, верблюду, лампочка, пташка;
- Б) спитати, покоління, Гандзя, скинути;
- В) навмання, сказати, смієшся, добре;
- Г) двері, у бочці, здирати, сметься.

12. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулася регресивна асиміляція:

- А) анекдот, просьба, сказати, розжувати, будні;
- Б) бджола, спасти, сфабрикувати, дочці;
- В) розставити, роздати, спустити, розшарітися;
- Г) розжиріти, слива, стати, рушниця.

13. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулася прогресивна асиміляція:

- А) Гандзя, весілля, бджілка, насіння;
- Б) розшарування, розташування, розшумітися, хто;
- В) дозвілля, розширити, розшарування, бджола;
- Г) плаття, гілля, бадилля, дитинча.

14. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулося спрощення приголосних, не відбите на письмі:

- А) аванпостний, шістнадцять, фашистський, щасливий, тижневик;
- Б) дванадцять, контрастний, баластний, власний;
- В) захисник, масний, м'ясний, власний, пристрасний.
- Г) контрастний, студентський, парламентський, індивідуалістський, журналістський;

15. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулася асиміляція оглушення:

- А) легкий, спитати, вогко, сфабрикований, скинути;
- Б) сказати, роздавати, розширити, анекдот;
- В) прохання, сфотографувати, змазати, зшити;
- Г) розчистити, зливати, ставати, сказати.

16. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулася асиміляція одзвінчення:

- А) розжувати, розширити, сівба, сфотографувати;
- Б) просьба, бджола, вокзал, анекдот, боротьба;
- В) кігті, плахта, здавати, підставити;
- Г) боротьба, сівба, анекдот, сказати.

17. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулася асиміляція за м'якістю:

- А) самобутній, будні, свято, сотня, сніг;
- Б) сніжний, світло, щодня, просьба;
- В) боротьба, найменування, пальці, лялька;
- Г) сотня, судді, мальви, кінчик.

18. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулася асиміляція за способом творення:

- А) розшумітися, зілля, рілля, святковий;
- Б) розшарування, безжально, каміння, розжарений, безжурність;
- В) сніжний, дорожній, дорожчий, безжурний;
- Г) безстрашний, спочити, розжувати, розжарення.

19. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулася суміжна дисиміляція:

- А) хто, верблюд, лицар, розставити;
- Б) красти, сердешний, рушниця, хтось;
- В) горішній, торішній, сердешний, порушник;
- Г) черепашка, рушник, рулити, срібло.

20. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулося спрощення приголосних, відбите на письмі:

- А) власний, розбризкати, струснути, одинадцять, стиснути;
- Б) бризнути, чесний, гончарик, міський, корисний;
- В) брязнути, свиснути, шістнадцять, пестливий;
- Г) сонце, щасливий, радісний, добрий.

21. У якому з наведених варіантів в усіх словах відбулися найдавніші чергування голосних фонем:

- А) мести-замітати, сісти-сяду, садок-садка, земля-землі;
- Б) брести-бродити, летіти-літати, горіти-згарище, стояти-стати;
- В) плести-заплітати, умирати-умерти, знайти-знаходити, сотня – сотень;
- Г) багатіти-багач, грудень-грудня, вибирати-вибрати.

22. У якому з наведених варіантів для всіх слів характерне чергування /o/, /e/ з /i/:

- А) волога, дорога, сон, день;
- Б) пень, велетень, воли, очі;
- В) гора, возик, печі, речі;
- Г) соловей, печера, пекти, морок.

23. У якому з наведених варіантів для всіх слів характерне чергування /о/, /е/ з нулем звука:

- А) сон, пень, день, садок;
- Б) молі, долі, велетень, текти;
- В) беру, замести, нога, каменя;
- Г) жмурити, брова, нога, пшоно.

24. У якому з наведених варіантів для всіх слів характерне чергування /о/, /е/ з /і/:

- А) молі, беру, велетень, лежень;
- Б) брови, нога, текти, промені;
- В) перець, мелений, зберемо, студент;
- Г) коні, долоні, ноги, сосна.

25. У якому з наведених варіантів для всіх слів характерне чергування /и/ з /о/ у групах РИ ЛІ //РО, ЛО:

- А) лишати, рибалити, бриніти, крижаний;
- Б) дрижати, здирати, умирати, червень;
- В) бренькати, деру, дригати, брикати;
- Г) чорнобривий, кривавий, кришити, глитати.

26. У якому з наведених варіантів подані слова, що є винятками з чергування /о/, /е/ з /і/:

- А) учитель, кілок, морозний, кишень;
- Б) кінь, свекор, бойовий, ганок;
- В) лікоть, зберемо, біль, кишень;
- Г) долоня, молодий, овес, доми.

27. У якому з наведених варіантів для всіх слів характерне чергування /г/ // /ж/, /к/ // /ч/, /х/ // /ш/ (перша палаталізація):

- А) ручка, праця, бачок, сачок;
- Б) кочерга, футбол, зайчик, ослінчик;
- В) пекти, допомога, став, виїзд;
- Г) крига, свекруха, муха, око.

28. У якому з наведених варіантів для всіх слів характерне чергування /г/ // /з/, /к/ // /ц/, /х/ // /с/ (друга палаталізація):

- А) допомога, свекруха, рука, кулак;
- Б) друг, став, плакати, мука;
- В) берег, плакса, рукав, стріха;

Г) горох, око, ніс, знак.

29. У якому з наведених варіантів для всіх слів характерне чергування передньоязикових приголосних фонем з j:

- А) мучитись, коптити, графити, казати;
- Б) плавити, ловити, полити, полоти;
- В) садити, сідати, ломити, значити;
- Г) їздити, казати, мастити, трусити.

30. У якому з наведених варіантів для всіх слів характерне чергування губних приголосних фонем з j:

- А) летіти, палити, платити, крутити;
- Б) ловити, графити, топив, любити;
- В) топити, ловити, ломити, крутити;
- Г) попити, кропити, трусити, дихати.

31. У якому з наведених варіантів всі слова дійсно пишуться з префіксом з-:

- А) жувати, зшити, зрадити, зпасувати;
- Б) здати, зроблений, зшитий, зволожити, зцілити;
- В) зкасувати, збідніти, здерти, зважувати, зтверджувати;
- Г) здружитися, збудити, зходити, зтягувати.

32. У якому з наведених варіантів всі слова пишуться з префіксом с-:

- А) спалити, стопити, скасувати, сказати, скерувати;
- Б) ссадити, ссипати, стримати, стати;
- В) сцілити, сфабрикувати, сшити, шарувати;
- Г) ссунути, ссадити, стиснути, счистити, сшумувати.

33. У якому з наведених варіантів усі слова написані правильно:

- А) Організація об'єднаних націй, вінницькі вулиці, декларація прав людини, національний банк України;
- Б) газета «Літературна Україна», нобелівська премія, президент академії наук, товариство «Просвіта»;
- В) симоненкові рядки, державна премія імені Тараса Шевченка, Молочний шлях;
- Г) лауреат Державної премії, Нестор Літописець, сузір'я Великого Пса, Президент України;

34. У якому з наведених варіантів всі слова пишуться з префіксом пре-:

- А) преосвященство, прекомічний, преглушений;

- Б) премудрий, предобрий, премилый, прекрасний;
- В) прекутий, прекритий, препрошений, препишний;
- Г) предивний, пребитий, примружений.

35. У якому з наведених варіантів усі слова написані правильно:

- А) безсильний, розкладання, спихнути, зшити;
- Б) бессовісний, розкладачка, спалювати, прірва;
- В) росшарування, бессимптомний, здавати, розробити;
- Г) зжувати, росставляти, сшити, схопити.

36. У якому з наведених варіантів усі слова написані правильно:

- А) роздавити, червяк, морквяний, свято;
- Б) тьм'яний, без'язикий, п'ядестал, девятьсот;
- В) розфарбувати, п'єдестал, роз'яснення, черв'як;
- Г) шіссот, пядесять, п'єдистал, зв'язати.

37. У якому з наведених варіантів усі слова написані правильно:

- А) надвечір'я, бурян, буряк, подвір'ячко;
- Б) Святослав, спяніти, п'ятиповерховий, возєднання;
- В) ад'ютант, мавпячий, між'ярусний, ін'єкція;
- Г) возз'єднання, без'ідейний, п'ятсот, п'ятачок.

38. У якому з наведених варіантів усі слова написані правильно:

- А) зигзаг, тріумф, денамо, митрополит;
- Б) дисципліна, дисбактеріоз, мозаїка, преамбула;
- В) дициметр, льється, Бразілія, дезінфекція;
- Г) децеметр, децибел, деректор, енциклопедія.

39. У якому з наведених варіантів у написанні слів допущено помилки:

- А) інфразвук, варіант, Флорида, абітурієнт, бюрократ,
- Б) акція; абревіатура, шістсот, бюст, бінокль, вольєр, акумулятор;
- В) вимпел, дипломат, цистерна, белетристика, депозит, курйозний;
- Г) лібрето, вілла, іміграція, диплом, п'єдестал, Скандинавія;

40. У якому з наведених варіантів у написанні слів допущено помилки:

- А) прем'єр-міністр, унтер-офіцер, пів-Києва, світловодолікарня, все-таки, металопрокат;
- Б) спільнослов'янський, екс-президент, маловживаний, вдосвіта, по-київськи, зелено-жовтий;
- В) пів-Європи, напіваавтомат, пів'яблука, триповерховий, віце-прем'єр, генерал-полковник;

Г) абикуди, тимчасовий, іван-чай, праїндоевропейський, як-небудь, мовностильовий.

41. У якому з наведених варіантів усі слова є синонімами :

- А) сміливий, відважний, героїчний;
- Б) безкоштовний, безплатний, беззатратний, безфінансовий;
- В) багатий, багатуший, багатенький;
- Г) бідний, жебрак, благий, сердешний.

42. У якому з наведених варіантів слова не синонімічні :

- А) подвійний, бінарний, двійний;
- Б) погано, негоже, кепсько, незугарно, зле;
- В) плакати, скиглити, хлипати, рюмсати, хникати;
- Г) подарунок, дар, підношення, презент, подача, гостинець;

43. У якому з наведених варіантів усі слова можуть утворювати антонімічні пари:

- А) великий, живий, килим, худнути;
- Б) веселий, працьовитий, будувати, дружба;
- В) тремтіти, гаснути, півтора, будинок;
- Г) працелюбний, останній, живий, мій.

44. У якому з наведених варіантів усі слова є лексичними омонімами:

- А) байка, стан, міна, здаватися, ліра,
- Б) перенісся, ніж, удар;
- В) фінка, білок, став, грим;
- Г) зважити, дуло, дорогою, пас.

45. У якому з наведених варіантів усі слова є омографами:

- А) насип, діти, білок, мати, три;
- Б) хлоп, ферма, ударник, слід;
- В) плач, три, мило, став, пас;
- Г) грим, ворон, заставити, боронити, нота.

46. У якому з наведених варіантів усі слова є омографами:

- А) прийми, передавати, глава, розплющувати;
- Б) насип, білок, приклад, дорога, замок;
- В) перловий, посів, засипати, дорога, кілька;
- Г) ворон, здаватися, вити, доля, на березі.

47. У якому з наведених варіантів усі слова запозичені :

- А) нуль, кавун, мрійник, тисяча, йти;
- Б) метод, веселка, повінь, прерія, імпічмент;
- В) діалект, велюр, атом, акція, джокер, танк;
- Г) інспекція, аудиторія, таксі, ампула, хвилина.

48. У якому з наведених варіантів усі слова належать до власне української лексики :

- А) хурделиця, мрійник, ера, гуркотіти, борщ;
- Б) вареники, книш, вариво, печиво, печеня, бутерброд, ковбаса;
- В) натхнення, мрія, дружина, діалог, серце, фея;
- Г) линути, комора, веселка, спатоньки, хлопчик, дитинча.

49. У якому з наведених варіантів усі слова запозичені з англійської мови:

- А) танкер, дилер, лендровер, дипломат, флейта;
- Б) джем, танк, мітинг, імпічмент, брокер;
- В) драйв, таксі, бостон, фізика, дивертисмент;
- Г) попурі, еврика, страждущий, мюзик-хол, піаніно.

50. У якому з наведених варіантів є слова, що не можуть утворювати антонімічні пари:

- А) кривий, старий, ворог, важкий;
- Б) світлий, швидко, будувати, любити, давати;
- В) живий, мудрий, великий, дерев'яний, голосний, прямий;
- Г) активний, красивий, зло, дружба, кричати.

51. Морфема – це

- А) найменша значуща частина речення;
- Б) значуща частина речення, що виражає смислові відношення між словами;
- В) найменша значуща частина слова;
- Г) значуща частина слова, що має лексичне значення.

52. Значуща частина слова, що стоїть перед коренем і служить для творення нових слів чи нових форм – це:

- А) префікс;
- Б) постфікс;
- В) інтерфікс;
- Г) флексія.

53. Слово, що служить базою для утворення іншого, називається

- А) твірним;
- Б) значущим;
- В) основним;
- Г) дериватологічним.

54. Позначте рядок, у якому всі слова мають таку будову: префікс+корінь+закінчення:

- А) відхід, перепад, прамова, прокат, підгір'я;
- Б) проділ, пречистий, чимало, позолота, посвята;
- В) розгром, запуск, поголів'я, премило, поклик;
- Г) позов, заряд, забагато, завіса, претихий;

55. Позначте рядок, у якому всі слова утворено безафікським способом:

- А) накуп, рудокоп, відріз, випас, виклик;
- Б) викуп, догляд, наділ, наказ, ходак;
- В) випад, дослід, хрипун, доказ, наклад;
- Г) укол, укус, улов, визиск, наказ, навар.

56. Позначте рядок, у якому всі слова утворено префіксально-суфіксальним способом:

- А) по-французьки, беззаконний, антинародний, безвольний, пристінок;
- Б) припічок, бездушний, підніжка, затінок, по-дружньому;
- В) по-перше, доцільний, багатослівний, нахлібник, обніжок;
- Г) удруге, по-нашому, пролісок, негуманний, настільний.

57. Позначте рядок, у якому всі слова мають нульове закінчення

- А) хід, піч, студент, сніг;
- Б) весело, живучи, писати, жваво;
- В) весна, радість, перехід, веселка;
- Г) килим, дорога, будинок, затінок.

58. Усі слова утворені лексико-синтаксичним способом у рядку:

- А) високоповажний, вісімсот, широковідомий, плащ-палатка;
- Б) військовий, черговий, ультрамодний, перекотиполе;
- В) полонений, наречений, добраніч, облвно;
- Г) УТН, туди-сюди, всюдихід, перекопати.

59. Визначте, яким способом у словосполученнях сільські **півні** та село **Півні** утворилися однозвучні слова:

- А) лексико-синтаксичний;

- Б) морфолого-синтаксичний;
- В) лексико-семантичний;
- Г) морфологічний.

60. У реченні «**Наречена** сиділа сумна» виділене слово утворилося:

- А) лексико-семантичним способом;
- Б) лексико-синтаксичним способом;
- В) морфологічним способом;
- Г) морфолого-синтаксичним способом.

61. Позначте рядок, в якому всі іменники належать до жіночого роду:

- А) Марія, тема, біль, путь;
- Б) синиця, Микола, повінь, перемога;
- В) трава, сіль, мати, паморозь;
- Г) тінь, зброя, гайдамака, собака.

62. Позначте рядок, в якому всі іменники належать до одного роду:

- А) музей, аташе, полин, Борнео, кенгуру;
- Б) кредо, ревію, кольрабі, маестро, міс;
- В) кужіль, родео, салямі, Нікарагуа, По;
- Г) насип, мсьє, трюмо, портъє, Онтаріо.

63. Позначте рядок, в якому слово не вживається в однині:

- А) рукавиці;
- Б) вечорниці;
- В) вікна;
- Г) ніздрі.

64. Позначте рядок, в якому всі іменники належать до однієї відміни:

- А) суддя, рілля, ідилія, зайченя, день;
- Б) селище, згарище, узвишся, мати, стіл;
- В) мелодія, Софія, сирота, Микита, дорога;
- Г) суміш, шторм, квартал, піч, біль.

65. Позначте рядок, у якому всі іменники належать до четвертої відміни:

- А) пташеня, сотня, зайченятко, дівчинка, хлоп'я;
- Б) каченя, лоша, совенятко, дівча, зайченятко;
- В) хижа, суша, ратуша, паша, душа;

Г) ім'я, каченя, дівча, кошеня, зайченя.

66. Позначте рядок, у якому всі іменники належать до спільного роду:

- А) синиця, суддя, кішка, сирота;
- Б) приبلуда, причепа, нахаба, трудяга;
- В) воевода, примара, базіка, сновида;
- Г) крикуха, задирака, повитуха, капризуля.

67. Позначте рядок, в якому прикметник інший за розрядом:

- А) дерев'яна ложка;
- Б) солом'яна стріха;
- В) залізні двері;
- Г) скляні очі.

68. Позначте рядок, в якому всі прикметники, які перейшли у розряд якісних:

- А) мишача нора, заяча шуба, риб'ячий жир;
- Б) дерев'яні двері, скляний посуд, шовкова сукня;
- В) кавове пальто, малиновий джем, яблучне повидло;
- Г) мишача душа, заячий характер, малиновий шарф.

69. Позначте рядок, в якому всі слова – прикметники:

- А) веселий, лагідний, міцний, сумний;
- Б) позолочений, мідний, мій, радісний;
- В) невдалий, безвідмовний, їхній, печений;
- Г) розказаний, зшитий, розбитий, вимитий.

70. Виділіть неправильно утворений ступінь порівняння прикметника:

- А) кращий результат;
- Б) солодкіша ягода;
- В) відвертіше зізнання;
- Г) найближча дорога.

71. Знайдіть прикметник, від якого не можна утворити ступені порівняння:

- А) премудрий;
- Б) хоробрий;
- В) розумний;
- Г) гарний.

72. Позначте рядок, у якому всі прикметники належать до твердої групи:

- А) осіння погода, літня спека, зимові канікули;
- Б) цікаві вистави, веселі діти, сині чоботи;
- В) чорні брови, добрі люди, зелені очі;
- Г) високі гори, глибокі озера, стародавні традиції.

73. Позначте рядок, у якому всі прикметники належать до м'якої групи:

- А) цікаві люди, розумні студенти, смутні часи;
- Б) внутрішні голоси, мудрі розмови, марні сподівання;
- В) лагідні руки, нічні голоси, світлі спогади;
- Г) вранішні роси, стародавні країни, літні дні.

74. Позначте рядок, у якому всі прикметники належать до якісних:

- А) веселий день, щасливий сміх, вдалий жарт;
- Б) стара липа, продуктовий магазин, вродлива дівчина;
- В) теплий дощ, вірний хлопець, телячий язик;
- Г) лисячий характер, скляні двері, тротуарна плитка.

75. Позначте рядок, в якому всі прикметники належать до відносних:

- А) тиха розмова, спритний учень, снігова завія;
- Б) материнська ласка, далека зоря, сміливий вчинок;
- В) вечірнє сонце, вершкове морозиво, вранішня роса;
- Г) повне відро, кам'яний схил, затишна квартира.

76. Позначте рядок, у якому всі прикметники належать до присвійних:

- А) левеняткові вушка, дідусева сорочка, доньчина стрічка;
- Б) Нобелівська премія, степова трава, заяча нора;
- В) солов'їний спів, пташине гніздо, молодецькі забави;
- Г) вовчий апетит, голодний студент, батьківські збори.

77. Позначте рядок з числівником:

- А) кількарразовий
- Б) півтора
- В) тричі
- Г) трирядковий

78. Позначте рядок, у якому всі числівники належать до кількісних:

- А) двадцять другий, п'ятеро, сім, вісімнадцять
- Б) один, перший, третій, одинадцятий
- В) п'ять, двоє, кільканадцять, двадцять шість
- Г) чотири, сто, двадцять третій, четверо

79. Позначте рядок, у якому неправильно написано відмінкові форми числівників:

- А) одній п'ятій, двадцятьома, дев'ятистам, п'ятисот;
- Б) триста двадцять сьомого, восьми, одному, десятиох;
- В) сьоми, двадцятих, п'ятимастами, трьох цілих п'ятьох сьомим;
- Г) три цілих п'ять сьомих, двом, дев'яносто дев'ятому, чотрьомстам.

80. Визначте, де неправильно поєднано числівник з іменником:

- А) чотири місяця;
- Б) два рази;
- В) п'ять кілограмів;
- Г) сім днів.

81. Визначте, де неправильно записано числівники:

- А) п'ятдесят, тридцять чотири, одинадцять, сьомий;
- Б) третій, сімдесят, потроїти, двісті;
- В) четвертий, п'ятеро, шістсот, одинадцять;
- Г) шістдесят, кілька надцять, по-двоїти, шість сотий.

82. Позначити неправильно утворену відмінкову форму числівника:

- А) сіма;
- Б) сьомастами;
- В) (на) трьохстах;
- Г) двохсот сорока.

83. Позначте речення, що потребує редагування:

- А) Лихо трапилося з одним туристом;
- Б) Його премійовано п'ятьмастами гривнями;
- В) Збори розпочнуться о сімнадцятій годині;
- Г) На складі бракувало півтораста кілограм борошна.

84. Позначте рядок, в якому всі слова займенники:

- А) мій, їхній, сам, твій;
- Б) добрий, твій, самостійний, я;

- В) він, ми, вони, багато, кілька;
- Г) де, куди, звідки, там.

85. Позначте рядок, у якому всі займенники є особовими:

- А) твого, тобі, вам, свого;
- Б) їхній, ваш, нашого, мого;
- В) декого, дечому, якого, ні для кого;
- Г) нас, мене, вами, ним.

86. Позначте рядок, у якому всі займенники є присвійними:

- А) наш, його, якийсь, цей;
- Б) мій, стільки, хтозна-чий, мене;
- В) мій, свій, їхній, твій;
- Г) такий, весь, всякий, той.

87. Усі займенники слід писати через дефіс у рядку:

- А) казна/скільки, аби/кому, де/хто;
- Б) де/що, ні/хто, де/котрий;
- В) де/котрий, казна/що, аби/де;
- Г) чому/небудь, хто/небудь, казна/що.

88. Позначте рядок, у якому всі займенники належать до одного розряду:

- А) хтось, щось, десь, ніхто;
- Б) мій, твій, мене, тобі;
- В) якась, будь-хто, абихто, що-небудь;
- Г) нічий, їхній, такий, твій.

89. Усі дієслова належать до особових форм у рядку:

- А) йти, прочитаєш, писати, визначають;
- Б) працюють, кохає, очікуєш, вірять;
- В) поталанило, морозить, буває, розповідають;
- Г) співай, вір, світає, малювати.

90. Позначте рядок, у якому всі дієслова належать до першої дієвідміни:

- А) друкувати, нюхати, копати, витрачати;
- Б) перевіряти, перемагати, перескочити, переходити;
- В) дарувати, питати, веселитися, запрошувати;
- Г) вигадувати, роздумувати, сидіти, брати.

91. Позначте рядок, у якому всі слова належать до другої дієвідміни:

- А) ходити, тікати, ткати, милуватися;
- Б) вичікувати, пропонувати, брехати, стояти;
- В) носити, спати, крутити, боронити;
- Г) думати, чути, кричати, зізнаватися.

92. Умовний спосіб у значенні наказового вжито у реченні:

- А) Хотіла б я піснею стати;
- Б) Я так і не зрозуміла нічого;
- В) Нехай вони працюють до вечора;
- Г) Чи не встав би ти, небоже?

93. Позначте рядок, в якому є зайве дієслово:

- А) сподіватися, хотіти, щастити, копати;
- Б) мили, працювала, йшли, кохали;
- В) працював, хотіла, вірили, знають;
- Г) смієшся, хочеш, знаєш, купуєш.

94. Позначте рядок, у якому немає зайвого дієслова:

- А) читай, купив би, нехай вірить, малює;
- Б) пиши, працюйте, співай, співаймо;
- В) сподіваюсь, згадати, нехай малює, визначся;
- Г) пишуть, знають, сидять, співав би.

95. Усі дієслова безособові в рядку:

- А) бракує, поталанило, зросла б, вірили;
- Б) щастить, знає, кричить, хоче;
- В) пахне, ріже, перекладає, світає;
- Г) спиться, вечоріє, сниться, дощить.

96. Позначте рядок, у якому всі дієслова є дієприкметниками:

- А) посивілий, підбитий, порослий, здійснений;
- Б) запрошений, обсаджений, притихлий, військовий;
- В) заборонений, замкнутий, здоровенний, похилий;
- Г) зроблений, сказаний, визначений, корисний.

97. Знайдіть помилку:

- А) посивілий;
- Б) розвинутий;
- В) змарнівший;

Г) достиглий.

98. Позначте рядок, у якому дієприкметник не відповідає інфінітиву:

- А) нагородити – нагороджений;
- Б) зрізати – зрізаний;
- В) розквітнути – розквітлий;
- Г) зеленіти – позеленілий.

99. Позначте рядок, у якому дієприслівник не відповідає інфінітиву:

- А) привітатися – вітаючись;
- Б) змагатися – змагаючись;
- В) мружити – мружачись;
- Г) стати – стаючи.

100. Позначте рядок, у якому дієслова написані з помилками:

- А) кажимо, пішов таки, хочать, стежуть;
- Б) кричите, виростять, біжать, ріжмо;
- В) мружити, хочете, плисти, сядьте;
- Г) плисти, косите, колишеш, виростять.

101. Позначте рядок, у якому іменники написані з помилками:

- А) півкрок, пів'яблука, лікар-офтальмолог, людино-день;
- Б) чарзілля, мініспідниця, жарптиця, пів-огірка;
- В) роликопідшипники, лісосплав, пів'юрти, пів-Вінниці;
- Г) норд-ост, напівморок, Лисичка-Сестричка, льон-кучерявець.

102. Позначте рядок, у якому прикметники написані з помилками:

- А) лісо-степовий, сільсько-господарський, ново-винайдений, дизельмоторний;
- Б) працелюбний, дев'яностолітній, п'ятилінійний, історико-філологічний;
- В) блакитно-синій, чорноземний, давньонімецький, сімсотрічний;
- Г) вічнозелений, віце-губернаторський, блакитноокий, стовідсотковий;

103. У котрому рядку всі слова – прислівники?

- А) уп'яте, весело, навмання;
- Б) у п'яте, веселе, миттю;
- В) п'ятірка, веселить, голіруч;
- Г) п'ятірко, веселенько, веселеньке.

104. У котрому рядку перелічено всі розряди прислівників за значенням?
- А) означальні, обставинні, кількісні;
 - Б) означальні, обставинні, модальні, предикативні;
 - В) означено-особові, неозначено-особові, безособові;
 - Г) прості, складені.
105. Які прислівники виконують роль головного члена односкладного безособового речення?
- А) означальні прислівники;
 - Б) обставинні прислівники;
 - В) предикативні прислівники;
 - Г) якісні прислівники.
106. Яка самостійна частина мови є незмінюваною?
- А) прикметник;
 - Б) дієслово;
 - В) числівник;
 - Г) прислівник.
107. Які з прислівників не виконують жодної синтаксичної ролі у реченні і є вставними словами?
- А) предикативні прислівники;
 - Б) модальні прислівники;
 - В) означальні прислівники;
 - Г) обставинні прислівники.
108. Яке твердження стосується прийменника?
- А) поєднує однорідні члени речення;
 - Б) оформляє залежність одного повнозначного слова від іншого;
 - В) виконує словотворчу функцію;
 - Г) надає висловленню додаткової семантики.
109. У котрому рядку всі слова належать до службових частин мови?
- А) заради, ку-ку, ані, лишень, про те;
 - Б) няв, з-поміж, чи не, аби, хто;
 - В) наче, бодай, але, щоб, з-під;
 - Г) з-поза, тому що, приблизно, авжеж, навколішки.
110. У котрому рядку всі слова належать до службових частин мови?

- А) окрім, заради, хоч, хіба, невже;
- Б) самий, незважаючи на, ради, чи... чи, і;
- В) крім, для, щоб, але, чийсь;
- Г) опріч, задля, щось, або, через те що.

111. У котрому рядку всі слова належать до службових частин мови?

- А) хоч, ледве не, уже, з-за, ледве-ледве;
- Б) як же, щоб, нібито, хай, ніхто;
- В) мов, як, крім, задля, але;
- Г) хіба, як-от, ні від кого, наче, колись-то.

112. У котрому рядку всі прийменники пишуться разом?

- А) по /між, згідно /з, під/час, в/продовж, з/поміж;
- Б) незалежно /від, на/перед, з/під, за/ради, з /за;
- В) за /для, відповідно /до, о/крім, по /за, з/метою;
- Г) в/наслідок, до/вкола, в/здовж, на/вколо, що/до.

113. У котрому рядку допущено помилку в правописі прийменників?

- А) внаслідок, з-перед, з-поза, з-поміж, заради;
- Б) поміж, окрім, навкруги, поруч з, із-за;
- В) з-посеред, з-над, у зв'язку з, за винятком, з-попід;
- Г) не зважаючи на, з метою, задля, посеред, з-поміж.

114. Яке твердження стосується сполучника?

- А) поєднує однорідні члени речення та частини складного речення;
- Б) оформляє залежність одного повнозначного слова від іншого;
- В) виконує словотворчу і формотворчу функції;
- Г) надає висловленню додаткової семантики.

115. Яке твердження стосується частки?

- А) оформляє залежність одного повнозначного слова від іншого;
- Б) поєднує частини складного речення;
- В) виконує словотворчу, формотворчу та комунікативну функції;
- Г) поєднує однорідні члени речення.

116. У котрому рядку всі сполучники порівняльні?

- А) немовби, що, наче, хоч, неначе;
- Б) начебто, мов, немов, ніби, нібито;
- В) як, ледве, мов, наче, аби;
- Г) як, мов, оскільки, а, тому що.

117. У котрому рядку всі сполучники сурядні?
А) якщо, якби, щоб, неначе, для того щоб;
Б) проте, але, то-то, не тільки... а й, не так... як;
В) нібито, як, і, зате, ще й, дарма що;
Г) для того щоб, бо, однак, неначе, чи... чи.
118. У котрому рядку всі сполучники підрядні?
А) якщо, якби, однак, неначе;
Б) нібито, як, і, зате;
В) для того щоб, а, бо, також;
Г) тому що, як, щоб, аби.
119. У котрому рядку всі прийменники пишуться через дефіс?
А) із /за, з/під, з/попід, з/поміж, з/посеред;
Б) з/поза, з/за, по /при, за/для, за /ради;
В) в/продовж, що/до, з /за, з/поміж, по/серед;
Г) згідно/з, з/понад, з/над, по/серед, із /за.
120. У котрому рядку допущено помилки в правописі прийменників?
А) з-попід, з-за, незважаючи на, заради, попід;
Б) у продовж, навпроти, задля, з метою, за винятком;
В) з-посеред, з-поза, з-поміж, посеред, поміж;
Г) вздовж, з-над, навколо, побіля, із-за.
121. У котрому рядку всі частки у складі інших слів пишуться через дефіс?
А) таки /зробили, вдарили/ж/таки, якість/то, коли /небудь;
Б) нарвали/б, наче/б, так/то, будь/як, те/ж;
В) такі/то, як/от, скиньте/но, розповідай/бо, взяв/таки;
Г) саме/це, навряд/чи, колись/то, та/й, аби /хто.
122. У котрому рядку всі слова — частки?
А) чи, ніби, нехай, лишень, справді;
Б) і, в, не, ні, ані;
В) з, чи не, хай, мовляв, з-понад;
Г) із-за, щоб, що, мовби, а.
123. У котрому рядку всі слова з часткою **не** пишуться окремо?
А) не/веселий, не/мовля, не/мов, не /мовчати, не /можна;
Б) не /міг, не /має, не /зчутися, не /щастя, не/один;

- В) не /дбалий, не/абияк, не/гайно, не/вірив, не /наче;
- Г) не/треба, не/той, не /читаючи, не/виправлена учнем помилка.

124. У котрому рядку всі слова вигуки?

- А) ой, геть, б, нехай, бодай;
- Б) алло, цабе, фе, ой, марш;
- В) би, хай, ой, годі, або;
- Г) прощайте, ех, нехай, перепрошую, хоча.

125. У котрому рядку всі поєднання слів є синтаксичними словосполученнями?

- А) зелений гай, струмок бринить, Чорне море;
- Б) кам'яне вугілля, ясен місяць, нехай поміркує;
- В) писати ручкою, вставати зранку, маленька дівчинка;
- Г) сумно посміхатися, накивати п'ятами, малює тушшю.

126. У котрому рядку всі поєднання слів є синтаксичними словосполученнями?

- А) відкрити таємницю, думати вголос, малювати фарбами;
- Б) розповідати історію, неохоче вітається, зробити б;
- В) гарний день, біля озера, рання зима;
- Г) я думаю, навпроти дому, крокодилячі сльози.

127. У котрому рядку всі словосполучення утворені граматичним зв'язком узгодження?

- А) смілива людина, творчий доробок, новий підхід;
- Б) давня земля, душа народу, високе небо;
- В) наш дух, материнська любов, розірвати пута;
- Г) рідне небо, барви веселки, написано чітко.

128. У котрому рядку всі словосполучення утворені граматичним зв'язком керування?

- А) щиро любити, часи перетворень, цвіт яблуні;
- Б) забезпечити захист, чекаємо в гості, червоний від морозу;
- В) українська мова, вітер з моря, кожен з нас;
- Г) високо над головою, мелодійна пісня, досить повільно.

129. У котрому рядку всі словосполучення утворені граматичним зв'язком прилягання?

- А) подарунок сестрі, розмова з матір'ю, зелен клен;

- Б) шестеро синів, високі осокори, столітні дуби;
- В) працювати натхненно, дуже мила, задумуюся часто;
- Г) його життя, духмяний хліб, широкополі степи.

130. У котрому рядку всі словосполучення прості за будовою?

- А) дехто з учнів, шум річки, мої улюблені квіти;
- Б) далеко від рідного дому, книга товариша, зупинитися серед залу;
- В) дівча з блакитними очима, надто сміливий юнак, віра в перемогу;
- Г) читати з натхненням, материнська любов, поїхати на Далекий Схід.

131. У котрому рядку всі словосполучення складні за будовою?

- А) давати пораду дітям, захоплено читати книгу, талановитий поет Грузії;
- Б) допустити помилку в диктанті, на честь ювілею, виступ з доповіддю на конференції;
- В) більш досвідчений спеціаліст, дівчина з русою косою, потрібний для людей;
- Г) нова сукня із шовку, твори Івана Франка, мрія про щастя.

132. У котрому рядку всі речення односкладні?

- А) Працю вчителя ні з чим не можна порівняти. Поважаймо кожному мить. Ясна ніч;
- Б) Я шукаю в людях лиш хороше. Іду на роботу з натхненням. Сміх лікує;
- В) Без психології нема й педагогіки. Забіліли сніги. Решетом воду не носять;
- Г) Пахло талим снігом. Соломії пощастило. Удосвіта росами плачуть зорі.

133. У котрому рядку всі речення двоскладні?

- А) Цвітуть барвінком сині небеса. З ніжним словом поспіши.
- Б) Хто правду розповість? Надвечір'я тихе.
- В) Про що шепочуть кедри вікові? Січень. Біло.
- Г) Сонячний день пахне нагрітою липою. На тебе схожі всі мадонни світу.

134. У котрому рядку всі речення поширені?

- А) Грає флейта. Сходить сонце. Прийшов, побачив, переміг.
- Б) Лінивий плюскіт хвиль. Тут вічна тиша. Тут вічність має слово.

- В) Цвітуть сади під небесами. Сади цвітуть. Навколо пахне цвітом.
Г) Книга – моє найбільше захоплення. Двоє вершників з'явилися.

135. У котрому рядку всі речення непоширені?

- А) Степ – як море. Тільки літа дають нам рівновагу і байдужість.
Б) Підковами клепали коні путь. Біляста туча небо полонила.
В) Андрій слухав і мовчав. Дитинство дивується. Молодість обурюється.
Г) Очі – тернини. Бреду ранковим лісом.

136. Вкажіть тип присудка у реченні «Мить чекання здається вічністю»

- А) простий дієслівний;
Б) складений іменний;
В) складений дієслівний;
Г) ускладнений простий дієслівний.

137. Вкажіть тип присудка у реченні «Люди повинні хоча б зрідка дивитися на зорі»

- А) складений дієслівний;
Б) складений іменний;
В) простий дієслівний;
Г) комбінований.

138. Вкажіть тип присудка у реченні «Отари сірих хмар лежать незрушно й сонно»

- А) складений іменний;
Б) складений дієслівний;
В) ускладнений простий дієслівний;
Г) простий дієслівний.

139. Вкажіть, яку синтаксичну роль виконує виділене слово у реченні «Що може бути прекраснішим за **усміх** дитини?»

- А) прямий додаток;
Б) непрямий додаток;
В) підмет;
Г) обставина.

140. Вкажіть, яку синтаксичну роль виконує виділене слово у реченні «Сади **починали цвісти** рясним п'янким цвітом»

- А) присудок складений дієслівний;

- Б) присудок складений іменний;
- В) присудок простий дієслівний;
- Г) підмет.

141. Вкажіть, яку синтаксичну роль виконує виділене слово у реченні «Сади починали цвісти рясним **п'янким** цвітом»

- А) неузгоджене означення;
- Б) додаток;
- В) узгоджене означення;
- Г) обставина.

142. Вкажіть, яку синтаксичну роль виконує виділене слово у реченні «Сивина навчила кожну **мить** хорошу берегти»

- А) непрямий додаток;
- Б) прямий додаток;
- В) підмет;
- Г) обставина.

143. Вкажіть, яку синтаксичну роль виконує виділене слово у реченні «Осінній вітер **у лісі** шастає, мов звір»

- А) обставина часу;
- Б) обставина місця;
- В) непрямий додаток;
- Г) неузгоджене означення.

144. Укажіть, які засоби ускладнюють просте речення?

- А) другорядні члени речення, частки, повторення словоформ, відокремлені звороти;
- Б) частки, однорідні другорядні члени речення, звертання, уточнюючі члени речення;
- В) однорідні члени речення, відокремленні члени речення, звертання, вставні слова і вставлені конструкції;
- Г) повторення дієслівних форм, вставні слова і вставлені конструкції, звертання, частки.

145. Укажіть, яким засобом ускладнене речення «Виховуючи свою дитину, ти виховуєш себе»?

- А) відокремленим поширеним додатком;
- Б) відокремленим поширеним означенням;
- В) відокремленим одиничним дієприслівником;
- Г) відокремленою поширеною обставиною.

146. Які члени речення можуть бути однорідними?

- А) тільки головні члени речення;
- Б) усі члени речення;
- В) тільки другорядні члени речення;
- Г) тільки узгоджені означення.

147. Укажіть, чим ускладнене речення «Назбирай мені, мамо, яблук в поділ...»

- А) вставним словом;
- Б) відокремленим додатком;
- В) відокремленим уточнюючим підметом;
- Г) звертанням.

148. Укажіть, яку синтаксичну роль виконують виділені слова у реченні «Серпень з вереснем стискають один одному правиці»?

- А) підметом;
- Б) присудком;
- В) додатком;
- Г) обставиною.

149. У котрому рядку є речення із прямим додатком?

- А) Стави політі медвяним соком;
- Б) Поезія – це прекрасна мудрість;
- В) Цілує місяць заспану сосну;
- Г) Тканина нашого життя зіткана з ниток часу.

150. Визначте тип речення «Люблю до оніміння, до стогону, до сліз»

- А) односкладне, називне;
- Б) односкладне, означено-особове;
- В) складне сполучникове;
- Г) односкладне, неозначено-особове.

151. Визначте тип речення «Завдання виконано...»

- А) односкладне, безособове;
- Б) односкладне, називне;
- В) просте, двоскладне;
- Г) односкладне, означено-особове.

152. Укажіть, які члени речення виступають однорідними у реченні «І марили айстри в розкішнім півсні про трави шовкові, про сонячні дні»

- А) обставини;
- Б) підмети;
- В) присудки;
- Г) додатки.